

Одна опт таблица

Анатоль Вахнянин.

Спомини з житя

(Посмертне видане).

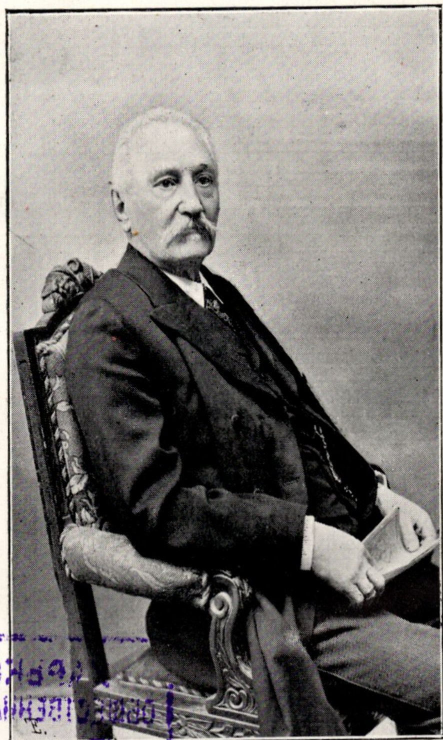
Зладив

Кирило Студинський.

Весь дохід призначений на стипендію ім. Покійного.

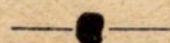
Ціна 1 корона.

У Львові 1908.
Накладом Видавця.
З печатні В. А. Шийковського.

АНАТОЛЬ ВАХНЯНИН.

Анатоль Вахнянин.

Спомини з житя

(Посмертне виданє).

Зладив

Кирило Студинський.

Весь дохід призначений на стипендію ім. Покійного.

Ціна I корона.

У Львові 1908.
Накладом Видавця.
З печатні В. А. Шийковського.

Автобіоґрафія *)

Анатоль Вахнянин, родив ся в Сїняві над Сяном в 1841 р., де єго батько, Клим, був сьвященикем.

В автобіоґрафії своїй пише він про себе:

„Замилуванє до музики завдячую я моїй матери, Каролїнї з Veith-ів, Нїмкинї з роду, що своїх дїтей з малку заправляла до пісні. В ґімназияльних школах в Перемишли (1851—1859) учив ся я нотного співу під рукою професорів Серсавіого і Льоренца. Ся наука лежала в тодїшній системі шкільного вихованя. На т. зв. „Singstund"-ах, тричи в тиждень, співали ми легонькі квартети виключно нїмецьких композиторів. Задля доброго альтового голосу принято мене небавом (1853 р.) до хору в руській катедральній церкви. Хор сей засновав в сорокових роках епископ Ів. Снїгурський, а управу єго віддав в руки знїмченого Чеха Нанкого. З того часу вперве розбудило ся ширше замилуванє до нотного цер-

*) Вона була призначена для »Артистичного Вістника«, який однак перестав виходити.

ковного співу в Перемишли. Я співав в сїм хорі під наслїдником Нанкого, згаданим Серсавім, відтак під звісним нашим композитором Іваном Лаврівським, потім під Петром Любовичем і Седляком (Чехом). Тут я і мої численні шкільні товариші мали нагоду пізнати церковні композиції Бортняньского, Нанкого, Серсавіого, Львова, Ів. Лаврівського і Михайла Вербицького, тодішного пароха в Млинах (біля Краківця). Перемишль був неначе розсадником музикального житя Русинів, в якім брали живу участь музикальні родини Раставецьких, Леонтовичів, Сїнкевичів, Менцїнських, Витошинських, Лаврівських, Войтовичів, Носалевичів, Кордасевичів і других. Під проводом Ів. Лаврівського і Мих. Вербицького, двох сучасних руських композиторів, стала відтак побіч церковного співу звільна розвивати ся і сьвітска руська пісня. Молоді співочі сили збирали ся в хатї Ів. Лаврівського і тут при помочи старших виконували сьвіжо скомпоновані ним твори. Згадаю лише про »Річку« »Осїнь« та „Красну Зорю“, що в тім часї повстали. До Перемишля навідував ся з Млинів дуже часто Мих. Вербицький і привозив свої твори, переважно укладані на мужескі голоси. Піснї ті йшли відтак в гурток ґімназияльної молодежи. В садї Менцїнських (на Підгірю) лунала лїтним вечером рідна пісня і будила до „свого житя“. В 1859 роцї попав я яко питомець

духовної семінариї у Львові опять в музикальний кружок семінарицький і яко баритоніст брав живу участь в їх хоральних продукциях. У Львові істнували тоді два хори, іменно Ставропіґійський під управою Рудковського і семінарицький під змінною управою що лучших співаків. В 1861 р. завитали у руську духовну семинарию вперве твори Шевченкові а з ними і деякі збірки українських народних пісень, як Коціпіньского. Ми пізнали окремий характер укр. мельодий, вельми відрубний від німецьких, або на німецький лад скомпонованих хорів. Тут і поважив ся я вперве зложити квартет до слів Юр. Федьковича: „Чи знаєш де країна наша мила?“ Зі Львова поніс я українську пісню до Перемишля (1863), де відтак, покінчивши теольоґічні науки, одержав я (1864) місце суплєнта ґімназияльного. В Перемишли заснувала ся т. зв. „Громада“, а в ній повстав і кружок для плеканя української пісні. Кружок розжив ся скоро, так, що вже в 1865 р. змогли ми роковини смерти Тараса опровести концертом, в якім Перемишль вперве почув українську пісню. В 1866 р. кинула мене судьба у Відень на фільософію. Для мене розкрив ся новий сьвіт: німецька клясична музика побіч пісні західних і полудневих Славян. Я небавом опинив ся в чеськім співацькім „Spolk-у“, який під управою Ферхґот-Товачовського став плекати і нашу пісню

і взяв навіть участь в сьвяткованю памяти Шевченка, зааранжованім нашим молодим товариством академічним „Січ“ (1868 р.). Під конець 1868 одержав я становище учителя ґімназияльного у Львові і опять лучила ся менї нагода, плекати рідну пісню між руською молодежю. В р. 1870 заснував я статутове товариство музичне „Теорбан“, в якім учив музики звісний в своїм часї польський композитор Ґунєвич. Сей Ґунєвич і наклонив мене учити ся композиций. Хор »Теорбана« складав ся з молодежи, між якою визначали ся пізнїйше звісні артисти Закревский і Мишуґа По недостатку материяльних засобів „Теорбан“, що містив ся таки в моїй приватній хатї, занидів.

Наші співочі сили лише від часу до часу громадили ся в »Руській Бесїдї«, а частина їх мусїла прилягти до других товариств музичних у Львові, именно до хору Сіґнього, »Галицького музичного Товариства«, а відтак від 1881 р. до „Лютнї“. Мимо того бодай в роковини смерти Тараса можна було що року виступати з концертами, на яких звенїла рідна пісня. Праця на полї музики була не легка. Жіноцтво наше (крім панєн Любовичівних)*)

---

*) Старша з них Германа є жінкою проф Волод. Шухевича, молодша Евгенія жінкою радн. Олександра Барвінського.

соромило ся виступати на концертовій естраді а до того з концертами нашими мусїли ми тиняти ся по „Стрільницях“ та маґістрацьких салях у Львові, бо „Народний Дім“ був для нас зачинений. Доперва з 1891 роком з'уміли ми з'орґавізувати своє співацке товариство, „Львівского Бояна“, в якім віддано менї артистичну управу. Істория розвою сего товариства звісна. Твори свої я писав принагідно, без всяких претенсий, бож я автодидакт на полї музики. Таким способом повстали хори мужескі: „Молоді сни“, „Наша жизнь“, „По морю“ (до „Ярополка“ К. Устияновича), „Стіймо разом друг при друзї“, дві кантати на повитанє цїсаря в часї гостини у Львові (1880 і 1894 р.), дві кантати в часї гостини архикн. Рудольфа у Львові і Тернополи (1887) з супроводом військових орхестр, а відтак заняв ся я враз з Порф. Бажанським видавництвом „Кобзаря“ (1885 р.) в якім згармонїзував я деякі народні піснї: »Чи я в лузї не калина була«, »Ой, нависли чорні хмари«, »Чи сеж тая керниченка?« »На долинї, при Чигринї« і др. Для хору »Льв. Бояна« з'орудував я кілька т. зв. »Вязанок з народних пісень«, для народних шкіл зложив »Церковний співаник« (виданий польським товариством педаґоґічним) а прочі мої слабі сили з'ужив я на чотироактову оперу „Купало“. Нинї труджу ся по змозї в „Висшім музичнім Інститутї“ в надії, що з сеї інституциї вийдуть „люде“.

II.

Спомини з житя.

Передаю руській публиці спомини бл. п. Анатоля Вахнянина. Писав їх Покійний на мою просьбу. Богато подробиць пригадував Покійному рідний брат, проф. Іван. В маю 1907 перебували они оба в Карльсбаді, перший для товариства жінки а другий для лїченя. Там почав писати Покійний свої спомини, а продовжував свою працю в місяци серпни 1907 р. в Спасові, в домі о. Тита Ковальського, та не закидав її у Львові перед ненадійною смертию. Не довело ся Покійному докінчити почату роботу, не довело ся вигладити оповіданє. Полишив ся начерк, який видаю друком, бо і він розказує нам богато такого, про що ми, молодші, не знаємо, а що було би на віки пропало, хотьби тому, що охочих до списування мемоарів в нас не богато. Оповіданє міщу без змін. При кінци подам деякі замітки з сучасних видань, на які Покійний покликував ся, а які доповнять в дечім спомини. Не помину також деяких листів Покійного, що рівнож в неоднім зілюструють Його житє та працю, працю дуже широку і запопадливу.

К. С.

I.

Мої родичі вислали мене до школи в вересни 1847 році до Перемишля, де була т. зв. Hauptschule (Головна чотироклясова нормальна школа) з німецьким, викладовим язиком. Позаяк мешкав я у мого вуйка Крулїха*), секретаря (der Kreishauptmanschaft) окружного староства (старостою в Перемишли був тоді Саар (Saar), то мене посаджено в школї в першій лавці на краю, і як стій заправлено до науки німецького язика на т. званім Fibel-ю. Після тогочасної дидактики при кождім фіблю була рогова »сказівка«, якою треба було указувати на ті німецькі букви, які проголошував учитель Срочка, убраний в зеленкуватий мундур урядничий з синїми викладами. З сеї науки виніс я у першім півроці стільки знаня, що при клясифікациї одержав я повну другу клясу. В другім півроці мав я вже першу клясу, в слїд за чим переведено мене вже з т. зв. (Stube) штуби до I кляси. З сего року лишив ся менї в памяти похорон еп. Снїгурского в хвилї, коли домовину єго виношено

*) Крулїх мав за жінку Анну Veith, природну сестру моєї матери Каролїни. В них була донька Франя і два сини, Ґустав і Отто, які опинили ся відтак у війську.

з старої палати епіскопської до церкви. Відтак тямлю і те, що на трех сьвятителїв, вийшовши зі школи і з'ївши хлїба з маслом на друге снїданя, я за намовою мого старшого о $1^{1}/_{2}$ року брата Клима здезертирував зі школи домів, до Сїняви, щоби у мами попоїсти печених пирогів з маком. В двійку пустили ся ми о 11. год. рано в дорогу а десь під вечір опинили ся в в Мунинї в коршмі під Ярославом на нічлїг, не маючи при душі нї одного дудка, нї одного простого крайцаря. В коршмі в Мунинї застали ми богато селян в добрім настрою духовім. Там вперве почув я слово: конституция (11/2. 1848), про яку, видко, ішли вже вісти. Якийсь селянин розпитавши нас, звідки ми і куда вандруємо, дав нам закусити хлїба, якого шкірку натер чісником. Була се знаменита страва для порожного жолудка. Коршмар (жид), знаючи мабуть, що ми попівські дїти, рішив ся нас переночувати. І вже принїс для сонних вязанку сїна, щоби постелити нам під широким столом посеред хати, коли нечаяно в-дверех коршми ми побачили полїцияна вусатого в сивім мундурі, а за єго плечима рідного вуйка (брата мами) Вільгельма Veith-a, що вибрав ся в погоню за дезертирами per Extrapost. Полїцай поцїлював мене в лице, випровадив нас з коршми, а вуйко дав нам відтак на дворі по гостинцеви (легкою рукою) понизше кабатиків нїмецких, в які тодї шко-

лярів убирано. По повороті до Перемишля всаджено нас на кілька днїв до ліжка, небавом приїхали і родичі, привізши з собою смачні пироги з маком. За утечу на нас не гримано, лише батько мусїв за Extra-почту заплатити 26 шайних ґульденів. (На срібного ґульдена йшло $2^1/_2$ Schein-их ґульденів, вартости по 24 кр.). По повороті ми дізнали ся, що за нами не лише глядали по всїх усюдах (навіть по кльоаках в шкільнім будинку), але що з наказу старости навіть полїцай вибубнював по місті (по польски) Oznajmuje się każdemu, że dwa chłopcy zgineli). Утечу нашу провірено однакож аж при помочи жовнїра, що стояв на вартї в сїм часї перед нашою камяницею, де на І. поверсї мешкав майор від перем. полку Mazzucheli. Жовнїр сей сказав, що два хлопцї пішли о 11. год. дорогою (з теперішної водної улицї) в напрямі до Сяну (до мосту).

Ось так сумно покінчила ся наша Одісеяда. З сего року лишило ся ще в моїй памяти проголошенє конституциї. Нам сказано, що вечером будуть „читати конституцию“ в ринку. Ми з братом пішли вечером на ринок. Ринок був ілюмінований, а на осьвітлених камінних сходах, що ведуть з ринку в гору (коло камяницї Шайрінґа і Манєвського) читано справдї сю конституцию.

На ринку товпила ся глота народа. Про

конституцию я нічого не чув, знаю лише, що вернув я домів без шапки. А мали ми з братом, яко льояльні малі горожани австрийські, німецькі шапочки, крою офіцирських шапочок або т. званих »штифтів« (молодих хлопців з »Stift-у“, закладу війського, з котрого ті »штифтяки« виходили на кадетів і офіцирів. »Stift« сей був уміщений в каменици на право від поєзуїтского костела, (де містились військові маґазини). Наші льояльні шапки хтось поздирав нам з голови, бо так веліла конституция. Натомість бачили ми пізнійше по улицях старших людей або в конфедератках, або в баранкових шапках з занавісами, де містили ся синьо-жовті кокарди. Небавом потім (в котрім місяци — не тямлю) явили ся в Перемишли т. звані руські »фрайкури« („Frei-Coorps“). Військо пішло на Угорщину, а в Перемишли вербував до »фрайкурів« (в червоних мундурах) старшу молодїж о. Іосиф Левицький (мабуть тодїшний капелян владики Гр. Яхимовича). В хатї вуйка Крулїха почули ми, що на Угорщині є якась революция, хотя значіня єї ми не розуміли. Що дня приносив вуйко зі староства всякі вісти з боєвища, які то вісти привозили окремі післанці (штафети). В хатї були на переміну радість і сум, після того, які вісти приходили. Стара приятелька дому Крулїхів, панна Броза, велика австрийська патріотка (з чорно-жовтими стяжками при

капелюсі до лиця) плакала нераз. Тоді ми догадували ся, що нашим військам пішло круто Чули ми також нераз, як Крулїх і Броза відказували на „полюсів“ (Поляків). Хто носив під той час вуси або навіть бороду, той вже не був льояльний. Урядники всї мусїли бути гарненько виголені. Дехто лише носив в округ лиця фаворити.

В 1848 р. (місяця не тямлю, мабуть було се лїтом вже) дано в Перемишли (в салї маґістрату) перше руське театральне представлене, в якім грала донька старости Саарівна, мабуть Клявдия Алексевич і сини крилошанина Вітошинського (Янко, що був відтак секретарем найвис. трибуналу у Відни, і єго брат Теофіль, пізнїйший лїкар в Долинї). Тямлю, що мене яко малого росту гостя висаджено на піч. Грано, мабуть, штуку »Козак і охотник«

В сїм році переходили через Перемишль лїтом московські війська до Угорщини. В Крулїха в камяници на подвірю стояла каса воєнна на возї та при нїй московські салдати. Одного недужого лїчено на подвірю в сей спосіб, що фельчер обтулив недужому голову, відтак трубкою з рога, приложеною до голови, смоктаючи, натягнув єму ґулю на голові, яку відтак перерізав на охрест і з якої висмоктував опісля кров.

На фериях в Сїняві бачив я переходячих на Угорщину богато кінних московських пол-

ків. Попереду їхала музика на конях і співаки· На попівство заїхало їх так богато, що нашу худобу держали ми в поли, бо стайнї і стодоли заняла кіннота. Переїздили туди і черкеси. Гарні люде і гарно прибрані. Они також стояли на попівстві, а в повороті не одного з них не стало. (А ті самі вертали через Сїняву).

II.

В першій нормальній клясї (теперішній II-ій) учив мене той самий Срочка і якийсь Капусцїнський. Нас що недїлї і сьвята ведено на латинську службу божу до Францісканів. Наука в школї ішла заєдно по нїмецьки, а крім того ми були обовязані вивчити ся на память по латинї книжочку, з якої служило ся до латинської служби божої (Ministrantura). Она починала ся: Introito ad altarem Dei (дальше не тямлю). Студенти служили парами по черзї. Коли нас впроваджено до костела, всї мусїли сейчас приклякнути і клячати через всю службу божу. Учителї в мундурах стояли в бічних лавках. Хто зле (не прямо) клячав, а присїдав, або книжки під колїна клав (на камінний поміст), той міг дістати вже кілька різок в школї. На службу божу в недїлю приходило військо. Тямлю статних ґренадирів з Bärenmütz-ами з жовтим ґранатом на передї. Они співали нїмецькі піснї в часї богослуженя: „Wir werfen uns darnieder vor Dir, Gott Sabaoth“. Для нас була се велика утїха,

як такий ґренадир, співаючи, до кождої самоголосної инакше складав свій великий рот, над котрим сторчіли довжені виваксовані (часом і волосєм з коців наложені) вуси.

В другій клясі (тепер третій) учив нас Ревакович (vulgo Ревайко). Під ним учили ся ми вже польської граматики (самі правила) Страшна се була мука, а ще більша з граматикою німецькою (Sprachlehre), т. званого Rechtsschreibungslehre. Які слова пишуть ся з подвійним *a*, з *ae*, з двома *ff*, з *s* mit Schlingel-s, з подвійними *s*, з *h* в середині і т. д. Кілько то київ поломив Ревакович на шкірі молодежи, скілько пац лінією або тростинкою спочило на долонях єї. Бито до крови, спускано штанятка, велено клячіти годинами, саджано на землю з випростованими ногами, розбивано хлопців, катовано їх, з виїмкою сих, яких батьки окуплювали ся подарками (кубанами) всякого рода, печеним і вареним. Сей Ревакович попровадив нас і до третої (послїдної) нормальної кляси, де в другім півроці ми вже учили ся читати по латині. Сей Ревакович був пострахом для всїх. Старші хлопці служили єму за катів. Сей, що хлопця держав за голову, звав ся »głowator«, що за ноги держав — »nogator«, а сей, що був (найсильнїйший) »kijator«. Скоро лише Ревакович питаючи ученика (що дещо не умів) закликав nogator, głowator heraus! — то в хлопцеви

душа завмирала. Кати ті кидали ся на жертву з великим завзятєм, клали єї на ґрадус біля катедри, а kijator бив, поки Ревакович не сказав, genug! Як kijator слабо бив (бо діставав від учеників перед годиною булку, або які там ласощі), то Ревакович зривав ся з катедри, покладав kijator-а і сам бив з німим завзятєм. В другій і третій клясї був вже заведений т. зв. »Sprachzeichen«. Сю табличку на шнурочку довкола шиї давав цензор, що наглядав спокою перед годиною, сему ученикови, котрий в розмові з другим заговорив инакше нїж по нїмецьки. Хто одержав Sprachzeichen, старав ся сю табличку передати другому штукою, чи підступом, наклонивши єго до сказаня бодай одного ненїмецького слова. Скоро Ревакович явив ся в клясї, цензор складав єму сейчас рапорт, котрі хлопцї мали „Sprachzeichen“, або котрі будьто неприлично заховували ся? Тодї Рев. кликав: Sprachzeichen heraus! Swaetzer heraus і починала ся екзекуция. Хлопцїв бито, неначе на боїсках снопи молочено. Зойки розлягали ся по коритарах, бо вікна в часї екзекуций зачиняли ся. Старий Ревакович славний був з катованя молодежи в кількох поколїнях. По годинї бито сих, що не вміли лекциї, а прочі товариші, сидячи в лавках (з руками зложеними на лавку) мусїли робити ex officio eine gute Miene zum grausamen Spiele, инакше і їм би до-

вело ся покоштувати кия. Були хлопці так завзяті, що не плакали під киями. Ті діставали звичайно більшу порцию. Плаксиві діставали наддаток, щоби не так сильно ревіли. В третій клясі (в ері конституцийній) вже Ревакович, бючи хлопців, уживав і польского язика: Gnojku! chodź no tu. Narzuć mu piątkę! Daj mu na przyczynek! Spuście mu pludry, bo to ojciec gorżko pracował na te spodenki! Була і така кара для виноватих, що хлопець мусїв лїзти попід лавки зі свого місця аж до першої лавки, а всї ученики були з'обовязані, копати его ногами; відтак доперва кладено его на ґрадус і бито. Гра в пилку або кичку, ховзанка, гра в іка нагороджували ся в школї на случай денунциациї (обовязкової майже через колеґів) екзекуциєю.

За моїх часів розказувано, що фільософи перемискі в 30-их роках впали були до кляси Ревaковича і виконали на нїм кияторську екзекуцию.

Ось яка була едукацийна система в нормальних школах, щоби виховати і добрих Нїмців і слухняних горожан держави!

А за »einmaleins« (таблички рахункові), скілько буків набирали ся цїлї ґенерациї!

А при „Schönschreiben“ кілько ударів падало на плечи і руки пишучих!!

Славна се була Drill-система!

Дорічні іспити в норм. школах відбували

ся з великою парадою. На них являв ся правильно делеґат латиньскої консисториї яко предсїдатель, староста та ще другі матадори і всї учителї. Хлопцїв (не всїх, а лише лучших) питано з всїх предметів. На столї лежали »Probeschriften«, щоби виказати публицї, як гарно дїти пишуть. Були се великого формату чвертки паперу. Родичі сидїли в послїдних лавках. По іспитї читав учитель кляси промоциї і викликував по черзї на середину перед президию 1) преміянтів, яких обдаровував предсїдатель книжочками, гарно оправленими. Відтак кликав 2) акцедентів, що дïставали вже менші подарунки; відтак 3) Vorzugістів, що дїставали лише письма, а потім читав сих, що мали Iклясу. Нечитані ученики мусїли повтаряти клясу. Тодї розпочинав ся тут і там на сали спорадничий плач непромованих. Кожда кляса приходила на іспит окремо. — Школи нормальні стояли тодї під надзором латиньских консисторий, по 48. роцї були „схолястиками“ вже і члени руської капітули.

III.

В роцї шкільнім 851/2 поступив я в ґімназию. Під ґімназиєю треба під той час розуміти чотири кляси: parva (classis), infima, grammatica і сінтаксима. Відтак були дві кляси, що звали ся гуманїори, с. є poetica і rhetorica, а за ними йшла фільософія, зложена з льоґіки і фізики. Такий подїл тривав до

нової орґанїзациї середних шкіл, переведеної як раз в висше згаданім роцї мінїстром просьвіти ґр. Туном. По реорґанїзациї ґімназия обіймала вже 8 кляс. Так звані два лїта фільософії знесено. Перед реорґанїзациєю заправляв 6-и клясами директор ґімназиї, фільософією окремий префект. Директором був в ґімназиї Кунцек (знїмчений »Wasserpolak«), префектом послїдним Мервард. По орґанїзациї Кунцек заправляв вже всїми 8 клясами, а студиї ґімназияльні кінчили ся вже матурою. Краєвим інспектором на всхідну Галичину був тодї Евзебій Черкавський (мабуть аж до 1863 року. По нїм прийшов Амврозий Яновський).

Ґімназия управляна Кунцеком, чоловіком глибокої науки (істориком) і людяним педаґоґом, була для нас раєм по страшнім чистилищи, яке треба було перетривати в нормальних клясах. Тут не тілько учено, але і виховувано молодїж. В ґімназиї я вперве побачив на науцї релїґії свого катихита (Юстина Желехівського) і професора руської мови, звісного Іосифа Левицького (граматика). Руської мови учили ся exoffo всї: Русини, Поляки і Жиди (в нас був лише один жид Gans). Читанка Василя Ковальського була нашим підручником аж до IV кляси включно. На жаль, Юстин Желехівський викладав нам катихизм і держав недїльні і сьвяточні екзорти в язицї не коньче народнім. Іменно екзорти єго були пе-

реповнені цитатами старословенськими, які нам були дуже мало зрозумілі. Екзорти ті мусїло 2, 3, чотирох учеників в скороченю передавати катехитови на письмі на науцї релїґії. Латинники мали окремі лекциї релїґії і окремі екзорти в живім польськім язицї.

Іосиф Левицький учив нас добре (як на ті часи) руської мови і граматики з давними технїчними вираженями: іменительний падеж, родительний, дательний і т. д. з етимольоґічною правописю, рівнож дуже хитко управильненою. Поза тим ми читали і читали читанку Вас. Ковальського через повних чотири роки і виучали ся з неї одні і ті самі декламациї. Професором латини в I і II клясї був старий Журавський (ми єго назвали Pütz, co niema nic), а назва ся пійшла від того, що він читав заєдно при викладї істориї (в II клясї) з підручника до істориї автора Pütz-a. Він викладав нам в I клясї і ґеоґрафію с. є просту топоґрафію на пяти частях сьвіта. Історию природи учив нас практично і добре (именно ботаніку в II клясї) Юстин Желехівський (катихит). Назви нїмецькі і латинські фльори нашої пізнавали ми на екскурзиях ботанїчних, які він з нами предприймав звичайно що суботи. Розуміє ся, що всїх предметів враз з нїмецьким язиком (підручник Offinger-a) ми вчили ся виключно по нїмецьки. Треба було все »вибубнити« на память. Пояснень до істориї не

давав Журавський ніяких. Викликані на середину ученики рецитували завдану лекцию на ізуст після книжки (бувало при помочи підповідачів з першої лавки або при помочи книжки, яку ставлено під катедрою), а Журавський старий в окулярах слідив пальцем в своїй книжці, чи не пропустив питаний якого небудь реченя. У Журавського можна було дістати добру клясу за пару гусок, горнець масла, кірчик бульби і т. д. Він не бояв ся директора, бо видав свою доньку за інспектора шкільного краєвого (на зах. Галичину) Лінцбавера. Німецького язика в II клясі учив мене якийсь ксьондз лат. Kürschner. Сей крихту тягнув за уха хлопців. В II клясі я дігнав вже мого старшого брата Клима. Він заждав на мене.

В третій клясі крім других професорів мали ми до мінеральоґії Менцінського (поповича). Він учив нас добре. Рівнож педантом був для латини і греки проф. Лянґ. В IV. кл. учив мене латини і нім. язика-старий Оттман. Він приходив до кляси звичайно пяний, хоч державсяще на ногах. Ґімназию перенесено тоді до будинку в руській семінариї (1854/5), бо школу давну біля поєзуїтського костела забрано на холеричний шпиталь для війська. В сім році сконцентровано, як звісно, австр. війска в Галичині в часі кримської війни. Хоч Оттман запивав ся, брав кубани від родичів кождого ученика ex offo, брав від учеників

крайцарі на табаку і силував учеників, щоби за 2 зр. ходили до него на корепетицию з латинського язика, якого сам учив в клясї, то мимо всего того ми єго любили і поважали. В IV. клясї дістали ми на науку грецької мови знаменитого педаґоґа і дидакта Таначкевича. Під ним можна було дечого навчити ся. Кождий ученик був що години питаний з десять разів при толкованю автора. Він бігав по клясї, усе і усїх бачив і викликував одного по другім: Вахнянин: субєкт? Кмицикевич предікат? Добрянський: обєкт? Конопницький: Nähere Bestimmungen zum Subjecte? Одробіна: Nähere Bestimmungen zum Praedicate? Волощакевич: *Χρονος* (*μελλον* futurum)? *Χρονος ὑπερσυντελικον*? (plusquamperfectum) ітд. ітд. Вся кляса була в руху. Він провадив нас аж до матури і так вишколив в греції, що в VIII клясї ми грали „Аяса“ на ізуст в клясї. В V клясї опять обняв латину проф. Лянґ. Математику учив дуже добре (альґебру) Станецький (пізнїйший проф. фізики на політехнїці у Львові). На історию прийшов Ізидор Шараневич (пізн. проф. історії австр. на унїверситетї львівскім), фізики в IV. клясї а відтак натур. історії в V. і VI. і фізики в VII та VIII учив нас Фішер. З природних наук ми мало від него скористали, за те експериментальну фізику викладав він добре, хоч математичні докази йшли в него вже слабше. Фішер не мав

науки за собою, але набрав практики в часї, коли був у старого Кунцека (брата директора) професора віденського унїверситету в єго кабінеті помічником. Моє все знанє фізики я таки єму завдячую. Математики учив нас мляво Добрянський (брат Антонїя з Валяви) в VI. клясї. Він вступив відтак до Єзуітів. Була се ходяча мумія, хоч свій предмет знав добре. В VII і VIII клясї учив нас математики а при тім льоґіки і психольоґії Крулїковський, чоловік умний, але слабий, чи недбалий екзекутор свого предмету. В VI. клясї учив нас через короткий час історії Евген Згарский, молоденький, любий суплєнт і поетична душа. Він учив нас через якийсь час і руської мови, яку відтак обняв в V. і VI. клясї Богдан Дїдицький. Сей Богдан учив нас і Поляків разом на однїй годинї. Полякам читав з доброю декламациєю „Марию" Мальчевського, а нам диктував історию староруської лїтератури. Не виходив однакож поза часи Нестора, а задачі письменні були в него ті лучші, в які ми з словаря Шмида (московського) вкладали більше московських слів. Живого язика анї лїтератури своєї ми не знали нї крихітки. Підручником до старословеньщини і і старорусчини була вже хрестоматія Головацького Якова. Про Енеїду Котляревського, твори Артимовського, Гребінки, Основяненка та Тараса ми не чули нї одного слівця. По Дїдиць-

кім обняв в VII. клясї науку руської мови Сїнкевич теольоґ (пізнїйший професор латини і греки в перем. ґімназиї і директор в Яслї). Сей нїчого не знав і нїчого нас не навчив. Тодї вже Поляки перестали учити ся обовязково руського язика, а ми »на руське« звичайно ішли домів.

Взагалї сказавши, про науку руської мови не дбано вже в сих часах. Задачі, які ми писали, були — пожаль ся Боже! Желехівський мучив нас своїми екзортами через всю низшу ґімназию, а в висших клясах неначе нарочно не подали нам ніякого знаня своєї мови нї Дїдицький, нї Сїнкевич. Перший справляв нас на московську путь, а другий сам нїчогісенько не вмів, то і не навчив нас нїчого. Живу мову руську чули ми лише в V. і VI. клясї з уст катихита Томи Полянського, який однак вже мабуть в 1858 р. пішов на директора ґімназиї до Самбора. По відходї Полянського попали ми опять під язичіє Юстина Желехівського аж до самої матури.

За те в нїмецькім язицї успівали ми аж надто. В V. клясї спроваджено для нас коренного Віденьчука Вебера, пізнїйше кольонїста нїмецького з Галичини, Гемерлїнґа. Вебер дер наші задачі нїмецькі на шматки, а Гемерлїнґ мучив нас Кльопштоком (»Месиядою«). Вийшовши з ґімназиї глаголали ми на всїх язиках, лише свого не знали. До сего треба

добавити, що з шкільними товаришами ми говорили майже виключно по польськи, на станциях — по польськи, на місті — по польськи, а по руськи хиба з катихитом, на хорах в церкві та в хвилях, коли зійшовши ся десь за містом або на »Підгірю« в саді Менцінських, ми заспівали кілька руських пісень. Про історию Руси ми не мали ні найменьшого понятя. В школї не згадувано про Русь, а історичного підручника не було нїякого. Ба та і на фериях, в хатї родичів моїх чув я лише польську та нїмецьку мову. Доми сьвященичі були на скрісь спольщені в сих сторонах, де я ховав ся, те значить: в цїлій Перемишльчинї. Ми називали себе Русинами, обиджали ся, колиб нас хто звав Поляками, але поза тим були ми национальним зером.

В самім Перемишли, в крилошанськім соборі, звенїла лише польська мова. З виїмкою крилошанина Кордасевича і Гинелевича, всї прочі крилошани: Сїлецький, Ґалецький, Витошинський, навіть Лукашевський, Полянський (пізнїйший владика перем.) цвенькали по польски. Руське слово я принайменьше чув принагідно хиба від Івана Лаврівського (композитора), від Іосифа Левицького, від Яхимовича та єго капеляна Добрянського і від Леонтовича (урядника) та Дусковського (завідателя друкарнї капітульної).

Щож держало нас в сих часах при тім, що ми бодай називали ся Русинами?

Мабуть лише се одно, що деякі з нас — не загал учеників — співали: 1) На пробах хорального співу церковного що суботи пополудни під проводом катихита нашого Юстина Желехівського; 2) що в кожду неділю і сьвята а літом що дня ми на студентській службі божій співали на хорах церкви на самолівку всякі церковні пісні; 3) що гурток студентів з добрими голосами (я, мій брат Клим, Войтович Іван (теп. крилошанин в Перемишли), Омел. Менцінський та ще дехто) співали що неділї і сьвята в катедральній церкві з нот; 4) що дехто в VII. і VIII. клясї, як Русин, діставав з фонду релїґійного стипендиї як сподіваний будучий теольоґ і адепт сьвященичого стану (я сеї стипендиї не мав). Се держало нас при церкві (хоч не всїх і в слїд за тим звали ми себе Русинами, хоч в житю буденнім ся руськість була майже нїяка. А тут скажу в честь дорогої менї памяти, що сю дрібку руськости вже вложив в наші душі таки не хто другий, а лише катихит Юстин Желехівський. Виклади єго в школї мучили нас, але любов до свого обряду і церкви, яку він вложив в наші серця, ся любов завела нас туди, куди нас повинна була завести наука руської мови, лїтератури і історий в школї, де побіч ґерманіза-

цийної системи любов до своєї рідної мови могла була таки в зароді бодай постати.

При сїй нагоді скажу, що в ґімназиї перемиській дбано дуже і про нотний спів. Учителями сего співу на так званих Singstund-ах (двічи тижднево) були за моїх часів Вінкентій Серсаві (Чех з роду) і Льоренц. Льоренц управляв крім того хором в лат. катедрі, а Серсаві в руській катедрі.

Мене призначено на „Singstund-у“ вже з IV. кляси нормальної задля (так казали) хорошого, альтового голосу. Специяльно нот (інтервалів) нас не учено. Серсаві стояв над нами, тягнув смичком мельодию, над сопранами стояв Льоренц зі скрипкою і тягнув сопранову мельодию, а самі оба співали до того враз з кількома старшими хлопцями теноровий і басовий голос. Ми механїчно, дивлячи ся в ноти (кантички писані їх рукою) учили ся мельодиї і пізнавали інтервали, а ухо саме стерегло нас від діссонансів. З часом старші віком, по мутациї, переходили до тенорів і басів яко вправні трефери і гармонїя плила.

Тількож сї „Singstund-и“ мали також і свою тенденцию ґерманїзацийну. Ми співали виключно нїмецькі піснї, ось які: „Was verlangst du, warum bangst du, armes Herz?; „Müde bin ich, geh zur Ruh, schliesse meine Augen zu“; „Ich war Jüngling noch an Jahren“ Таких пісень виспівав я з яку сотку в ґімна-

зиї та і заправив ся до мови і до гармонії німецької, а дещо несли ми і поза школу в ширші кружки. На фериях, коли ми з братом лише в двійку співали сї піснї з переписаних власноручно кантичок, хвалили нас не лише урядники-Нїмцї (насилані von Draussen з Чехії, Морави та Шлеска по провінциї), але і свої люде. З нас роблено медія для ширеня німецької піснї.

Але за німецькою піснею пішла небавом і своя. В II. ґімназ. клясї взяв мене Серсаві вже на хор руської катедральної церкви, а коли він в 1853 роцї помер, то я вже став під Іваном Лаврівським, а відтак під дирекциєю Петра Любовича (покінченого богослова), пізнїйше під дириґентом Седляком (Чехом) від 185/6 платним членом хору катедрального, плеканим і удержуваним епіскопом Яхимовичем.

За церковним співом виринула з часом і руська сьвітська пісня. Мене і брата кликав до себе Іван Лаврівський (духовник семінаря руського в Перемишли), в котрого ми враз з Раставецьким (тенором) і самим же композитором (басом) співали квартети: „Чом річенько домашная", „Сумно марно по долинї" (укладу Ів. Лаврівского). Взагалї сказавши, Перемишль був на той час неначе осередком розвою не лише церковної, але і сьвітської руської музики. До Перемишля навідував ся дуже часто

о. Мих. Вербицький з Млинів, о. Сінкевич з Любінця, родина Леонтовичів, (оо. Павло і Петро) добрі співаки, між ними Вербицький як композитор.

Петро Любович провадив хор церковний дуже старанно. Сам скомпонував цілу службу божу (крихту за сьвітську так, що проти неї виступив Іосиф Левицький і Желехівський). Седляк рівнож уложив руську службу божу (всї піснї) хоч не в нашім дусї. На хорах співав Антін Леонтович (хороший бас), дяк Кордасевич (глибокий бас), Пінковський (дяк-тенор), Раставецький (тенор), Лопушко питомець-тенор-а з солїстів сопрани: Войтович Іван, Ем. Менцінський, Клим (мій брат); з альтів побіч мене ще кількох хлопців, яких прізвищ не тямлю). До співу заохочував нас дуже катихит Тома Полянський. Він являв ся нераз на хорах і передавав через мене пачку цукорків для всеї хоральної молодежи. Любович хвалив ся нами дуже, кажучи, що з таким хором можна би їхати і в сьвіт на концерти. У вільних днях, під вечір, сходили ся ми співати дуже часто на Підгірю в садї Менцїнського (батька Мілька) — в сїм місци, де тепер стоїть костел латинський яких-то сестер) і тут вже співали доволї всяких пісень руських сьвітських: „Козак пана не знав з віка", „Як ніч мя покриє", „Корона золотая", „На долинї при Чигринї"), „Під дубиною, під зеленою си-

дів голубець з голубицею“, „Мир вам братя“ і т. д.)

Українських пісень ми тоді ще не знали. Другі збори співацькі відбували ся в саді Яблоновської (також на Підгірю). (Сю хату закупив відтак крил. Шашкевич, а син єго продав єї якимсь матечкам польським).

Треті збори, де лунала руська пісня, були на т. зв. „Будах“ в Липовицькім лісї, де молодїж грала пилку, відтак на Високім замку, під трема хрестами, на Цибулянцї (висше від Підгіря). В ґімназиї переважала числом руська молодїж польску, тож і не дивниця що співаків було богато. Всї Менцїнські з Гійска і з Тиряви Сільної, Леонтовичі, Сїнкевичі, Носалевич, Вітошинські — все то було музикальне, всї співали. Руська препаранда (в родї учительської семінариї) доставляла рівнож богато старших віком співаків, а що року заповняв ся хор семінаристами еп. Перемиської з IV. року. В тім часї був в Перемишли капельмайстром військової музики Ляйбольд, добрий скрипак і музик, від котрого мабуть Мих. Вербицький богато навчив ся. Інструментом до акомпанїяменту при наших співах була виключно ґітара. В V. клясї учив мене і Войтовича Седляк гри на скрипцї. На ґітарї грав я як самоук. Ґітара була тодї в кождім попівськім домі. При нїй співано і гуляно, приспівуючи. Фортепяну майже не знано в руських

хатах. Родина Леонтовичів відзначала ся грою на скрипці. Раставецький, Войтович і др. грали на флєті. Були се примітивні грачі, але були. Молодїж тодїшня ґімназияльна не лямпартувала, а бавила ся переважно снівом, грою і танцями в приватних домах при власній музиці.

Екстраваґанциї шкільної молодежи обмежали ся на бійках з жидами по суботам на Високім замку і на бійках з шведами (шевцями) на ховзанках. Не приходило однакож нїколи до серіозних стріч, бо в виду переваги нашої жидики і „шведи“ заздалегідь утїкали. Все кінчило ся стратеґічними маневрами, забіганєм їх дороги та еволюциями. Як невинними були ті воєнні стрічи, сьвідчить факт, що одного разу на Високім замку головним вождом при нападї на жидиків був сам професор наш історії (в VII. і VIII ккясї) ексєзуїт Левінський (пізнїйший проф. історії в „Тересіянеумі“ у Відни). Професори розуміли нас, а ми розуміли професорів. За моїх часів о скілько тямлю, не прогнано з ґімназиї перемиської нї одного ученика. З польскою молодежю жили ми в гармонії. Национальних суперечок не було, хотя до VII і VIII кляси приходило що року богато Поляків з сих ґімназий нїмецьких з західної Галичини, де лише було шість кляс без двох висших. Они

містили ся в духовній латинській семінариї як аспіранти до духовного стану.

В 1859 р. інтересували ся ми досить значно спором азбучним, який рішав ся у Львові за понукою ґубернатора Ґолуховського при помочи Евзебія Черкавського і Їречка. Сей напад на руську азбуку скріпив дуже наше національне почуванє.

Як людяно поводили ся в сих часах директори ґімназий з молодежию, най посьвідчить дрібний факт. Ми грали ся в пилку на Будах в Липовицькім лїсї. День був горячий Тихцем на полянку, де »били ся кампи«, зайшов директор наш, Тома Кунцек. Хлопцї змішали ся крихту появою директора. Але Кунцек не лише сам взяв палєстру в руки, а ще запросив нас всїх до коршми на обварінки і пиво, за що сам заплатив. Обварінок коштував тодї срібний крайцар, а червоне пиво стояло шклянка два крайцарі. Коли який професор не явив ся в клясї на науку, Кунцек сам єго заступав. Заступство таке було для нас великою розрадою, бо Кунцек умів своїми оповіданями, на яку-небудь тему, заняти увагу всеї кляси. Одного разу розказував він нам про ерозию, яку справляють воздушні опади на поверхню землї. Розтолкував нам, кілько то землї зносить дожджева вода ріками долї у море, як підвисшує ся в слїд за тим дно морське і заключив, що по тисячи і тисячи

лїтах суша обнизить ся, дно морске підійме ся, а вода заллє сушу. Тямлю, скілько дебат на сю тему ми відтак вели в школї! Людяний був се чоловік — директор. Таких директорів я не бачив на моїм віці за весь час, коли відтак сам учив в ґімназиях львівських. Провинивших ся Кунцек кликав до канцеляриї і в чотири очі давав їм батьківскі адмоніциї. Адмоніция така починала ся від слів: „Mein liebes Kind, du darfst das nie mehr thun! Се значило: Йди і не согрішай! Карцер двогодинний був найострійшою карою, а в сьвідоцтвах нота: „tadelhaft“.

В VII. клясї заїхав до Перемишля театр Pfeifer-a (польський) з славним коміком Лїнковським. Я случайно тодї мав у професора Крулїковского домашну лєкцию двох хлопцїв з IV ґімн. кляси за 15 ринських місячно. Тож і міг я ходити на кожде представленє і — ходив. А науку пустив трохи на другий плян, іменно не учив ся я нїмецького язика під Гемерлїнґом, який товк і товк „Месияду“ Кльопштока. Тож я порішив не ходити на єго лєкциї і не доніс єму в I півроцї нї одної задачі. Результат був такий, що з нїм. язика одержав я таку кваліфікацию: »Ich habe seine Stimme durch das ganze Semester nicht gehört; keine Pensa (Aufgaben) eingeliefert“. Се рівнало ся т р е т і й клясї, а в слїд за сею третою була загальна друга. Якби нинї хто

з учеників допустив ся такого страйку проти професора, то на певно виключено би єго зі школи. Кунцек инакше подивив ся на річ. Він прикликав мене до канцеляриї і почавши словами »Mein liebes Kind“ правив дальше: Du wirst die Lection beim Prof. Krulikowski aufgeben und wieder brav werden, wie du früher brav gewesen bist. Vergesse nicht, dass du ein deutsches Kind bist. Deine Mutter ist eine Deutsche. Sie war meine Spielgenossin. Mache uns keine Schande“.. Я поцілував старого педаґоґа в руку und wurde brav. В другім піврощі я вже мав 11. льокацию в клясї, а по німецьки так виучив ся під сим самим Гемерлїнґом, що в VIII клясї він мене припустив до так зв. „Freie Aufsätze“ з німецького язика, се значить, що я обробляв тему дану професором і виголосив єго відтак з катедри на ізуст.

Матуру робили ми в 1859 р. під інспектором Черкавським. Пригадую собі, що ми лише з религії готовили ся до матури. Других предметів ми не учили ся, як се пізнійше бувало. Хоч Черкавський дуже остро брав ся до сего іспиту, то для доброї половини кляси матура була забавкою. При матурі розходило ся передовсім о се, чи ученик є з р і л и й, с. є. чи льоґічно відповідає на питаня? або чи він зможе зрозуміти виклади на університеті? Скоро відповіди ученика були певні і

ясні, то інспектор переривав питаючого професора словом „genug!“ Лише баламути пропадали. З історий питав мене Черкавський сам про часи виступленя в Римі обох Ґрахів і на тім питаню обмежив ся іспит з історий, позаяк я з'умів добре нашкіцувати часи перед виступленєм Ґрахів і набалакав богато про homines obscuri і їх нужду.

При матурі не питано нї з руської, нї з польської мови, бо обі сї мови, при ґерманїзацийній системі в ґімназиях, стояли на заднім плянї. Релїґію ми здавали перед матурою приватно у Железхівського, а в часї матури відповідали з релїґії лише коротенько.

Щоб зрозуміти житє перемиских ґімназияльних учеників в тих часах (1851—1859), мушу ще добавити, що громадне число учеників мешкало на так званім »Владичи«, неначе в окремій дїльници міста. Ся дїльниця находила ся між улицею, що веде від вежі міста до гори, а виходить коло руської катедральної церкви, відтак звертає ся ще висше в гору на Підгірє і дальше аж на Цибулянку. З півночи обмежувала оселї студентські улиця Францїсканська. На Владичи (назва від палати владики руського) стояли обабіч улицї малі партерові (виключно) деревляні хатини, в яких сидїли переважно вдовицї по сьвящениках та низших урядниках; ті жили чи животїли з того, що держали на станциї учеників на »своїм«

(учеників) віктї. За станцию і за варенє страви платило ся місячно 1—2—3 цванциґери (3 цванциґери по 20 кр. конвенцийної монети йшло на оден »Gulden-Münz« (оден ґульден срібний), для ріжниці від Schein-Gulden-a, яких $2^1/_2$ йшло на 1 срібний ґульден). Вдовиця варила для учеників і для себе одну і сю саму просту страву: поливку, клюсочки, кашу, бульбу і від часу до часу мясо — живлячи ся при учениках. На деяких т. званих станциях містило ся 10—20 учеників. Старші були заразом директорами (приват. учителями) молодших за винагородою що найвисше 1—2 ґульд. місячно.

Таке було на Владичи, таке і на Підгірю. Дїти богатших родичів мешкали вже в других частях міста, на лучших станциях і віктї пань, у яких мешкали. Хто вступив на »Владиче« або на »Підгірє«, той находив ся виключно поміж учениками. Розуміє ся, що всї взаїмно знали себе і дружили ся між собою. Житє на сих кольонїях було патриярхальне. Господиню дому шанували всї, а молодші шапкували перед старшими. Нїхто нїкого не учив риґору, але риґор був традицийний, ще з тих часів, коли на Владичи мешкали давні »фільософи« в повнім значіню слова, хлопи вусаті, ветерани майже, всякий з палицею, з якою ходив і на виклади. Батьки довозили або окремими післанцями з далеких гір та

широких долів доставляли провіянтів своїм синам. Вся Сяніччина, Самбірщина (в части), Перемиське та Жовківщина західна мали тут своїх заступників молодих. Вся ся череда молода, бідуючи добувала для себе долї. Слабші головою відпадали та йшли то на препаранду учительську, то опиняли ся в окремій яківській школї. Талановиті виходили в »люди«, переважно на сьвящеників, або урядників. А спитаєте, яка була між ними розговорна мова буденна? Всюди польска. Руське слово звелїло дуже зрідонька.

Для мене, як для кождото матуриста, стояв широкий сьвіт вправдї „отвертий“, але заразом виринало важке питанє: quibus auxiliis? Нас в хатї було, Богу дякувати, осмеро: чотири хлопцї і четверо дївчат. Брат мій старший (Клим) покинув вправдї школу вже в 2. семестрі VI. кляси ґімназияльної, але молодший, Іван, був вже в нормалках, а сестри учили ся поки-що дома рівнож не даром. В мене була велика охота учити ся медицини, але се було pium desiderium. Я вправдї хотїв подати ся до Відня до „Josephinum“, звідки виходили лїкарі військові і вже був зладив подане туди і нїс єго на почту в Сїняві, в надії що вуйко мій рідний, Антін Veith, що як капелян військовий був на той час професором історії в кадетській школї в Weisskirchen, маючи конексиї з військовими матадорами, по-

може менї дістати ся до „Josephinum“ у Вiдни — але случай хотїв так, що по дорозї на почту сїнявську, стрінув мене начальник суду і завернув з дороги. Він колись був у тім закладї у Відни і розтолкував менї і родичам моїм, що лїкар військовий в австрийськім війську се просте потурало, яким помітує всяка старшина військова від офіцира почавши, на полковнику покінчивши. Ті люде мало образовані, не люблять лїкарів військових, знанєм від себе висших. Родичі дали переконати ся а мене порішили віддати до духовної семінариї у Львові. Думав я, що удасть ся менї пійти на науку теольоґії бодай до Відня, до т. зв. „Barbareum“, але і се не повело ся. Батько поїхав зі мною до Валяви, до Яхимовича владики, але ми вернули з порожними руками. Треба було проте збирати ся до духовної семінариї у Львові.

Новий сьвіт відкрив ся менї, а з ним нові люде. В жовтни 1859 р. завіз мене з Перемишля до Львова жид-балаґула (фірман) в будцї за два днї і одну ніч до Львова і скинув перед семінариєю на давнїй »широкій« улици.

IV.

До семінариї духовної прибув я лише з добрим сьвідоцтвом матуральним, в якім з руської мови була вписана вправдї хороша

кваліфікация, але руської мови я не знав, як слід, а з істориї літератури та істориї своєї нациї не було в мене ніяких відомостий. Іменно народної своєї мови я не міг навіть знати, позаяк Сінявщина, де я родив ся і виховав ся, говорила дуже поганим язиком. В нас дома говорено по польськи, так само у всіх сусідних сьвященичих домах: в Добрій, Лежахові, Теплицях, Ожанні, Пискоровичах, Дубні за Сяном, в Дубровиці, в Ціївкові, в Монастирі, Вязівниці, отже у всіх хатах попівських, де я з родичами в часі ферий бував чи-то в гостині, чи на празниках. В Сіняві говорено приміром: Ходьте на вобяд (ходіть на обід); Бєй (бігай) до стодоли; на дворі дожч (дощ) падає; Присяй Богу, або присясти Боже (заклинаючись, чи божачи ся); Принесь істи; Він напісав лист; Ходь гев! (ходи сюди); Прошу єґомосці, ми принеслі дзєцко до ксту (дитину до хресту); Він гадат (говорить); змлоцки (молотники) і т. д.

Мене уміщено під 38 числом з другими семінаристами. Вечером, коли ми поклали ся в ліжка, стали деякі товариші дещо розказувати. Я хотів також дещо їм розказувати, але мій розказ в язиці, в якім я виріс і який виніс зі школи, викликав загальний сьміх. Признаю ся, що я вперве від деяких товаришів з східної Галичини почув хорошу руську річ. Кажу: від деяких, бо і тут переважна ча-

стина питомців шварготала виключно по польськи, хоч з настоятелями семінариї всї вже говорили по руськи. А були моїми настоятелями Слїмаковський (ректор vulgo „заяць“), Ільницький (віцеректор, vulgo паґат), Левицький (віцеректор vulgo холошнєр), Піпан (префект), Чайківський (префект), др. Костек (префект) і Ціпановський Яков (духовник). Небавом іменовано мене педалем I року. З сим була сполучена сеся користь, що я з двома другими товаришами (педелем для львів. епархії Алекс Кнїгиницьким і Острожинським мешкав в окремій комнатї, під вежою семінарицькою.

Житя в семінариї подобало ся менї. Наука предметів не була дуже тяжка, хоч викладів слухали ми по латинї. Доґми учив нас славний грицолїнї (Черлюнчакевич); еґзеґетику Солецький (пізн. лат. епіскоп в Перемишли); археольоґії жидівської (Іос. Сембратович (пізн. перемиський епископ і митрополит); гебраїки — згаданий Солецький. Станциї педелів були через цїлий день відчипені, спальнї прочих питомців зачиняли ся на цїлий день і они мусїли сидїти лише в музеях. Шкільний рік перейшов скоренько, а я зискав через рік хиба те, що привчив ся крихту правильнїйше говорити по руськи від деяких товаришів. Крім сего вправив я себе більше в нотнім співі на хорах і менї як доброму барітонови віддавано вже сольові барітонові партиї. В семі-

нариї зібрав ся вже і кружок музикантів, скрипаків, челїстів і флетистів. Я сам також дув крихітку на флетї, але не дуже складно, бо мої пальцї (грубі) були дуже неповоротні. Батько приїхав до мене сам просто з Сїняви і привіз домів теольоґа в реверендї на втїху матери, дуже богоговійної женщини і втїху парохіян, що бачили в менї вже молодого ксьондза. В нашій хатї почала вже звенїти руська мова.

Другий рік богословія був для мене роком перелому. Як педель, мешкаючи під I числом, мав я досить часу, щоби віддати ся вже писаню, будьто лїтературному. Іменно став я видавати ілюстрований (сам рисував від біди) гумористичний листок раз в місяць під титулом „Клепайло". В редакциї був менї дуже помічний Іосиф Савчинський. Другі питомцї піддавали нам теми. В „Клепайлї" помістив я якийсь довгий опис наших празників віршом. Савчинський написав якусь поему про „Луця Процесовича", а відтак сьміяли ся ми головно з гіпохондриків-пан-отцїв, яких було в семінариї кільканайцять (Ґутиш, Попель, Панкрат Білинський, Кнїгиницький (педель), що смарував ся лоєм і французькою горівкою. Рівночасно з „Клепайлом" став видавати Ом. Партицький (пізнїйший проф. і і редактор „Зорі") свій гумористичний листок з ілюстрациями Дуткевича. Ті два видавниц

тва бороли ся між собою. „Клепайло“ було на скрізь народне, писане фонетикою, листок Партицького був етимольоґічною правописию редаґований. Пішла в сих письмах і перестрілка мала, але не задириста. Оба видавництва (Партицького під ріжними іменами) мали на цїли критику семінарицького житя. Партицький був на тім поли острійший і єго нумера підпадали нераз під конфіскату віцеректора Ільницького. Хто читав „Клепайло“, платив 2 кр. на струни для орхестрального кружка, до котрого в 1860/61 належало вже більше питомцїв, між ними оба Лаврецкі (Олько і Левко), Войтович, Целевич (пізн професор р. ґімн.), Барусевич, Гойванович, Йос. Витошинський (пізн. парох Денисова і орґанїзатор капелї та хору в Денисові) і богато других. (Імена позабували ся). З часом і розростав ся хор, іменно в часї, коли по іменованю Цїпановського ректором віденської семінариї духовником нашим став Іван Лаврівський з Перемишля, звісний композитор.

В сїм роцї вперве по відновленю конституциї, зібрав ся галицький сойм, в якім було 48 руських послів. Посли ті збирались на свої клюбові наради в музеях семінариї. Для нас була се не лише новина, але сї люди впливали і на інтензивнїйше зрущенє питомцїв, де ще заєдно, на устах питомцїв старших являла ся польска розмова. В сїм роцї стало виходи-

ти і »Слово«, яким ми дуже одушевляли ся. На митрополичім престолї засїв Гр. Яхимович, при нїм сидів Литвинович, Куземський, Малиновський, Іжак і др. До сойму увійшли Гинилевич, Лозинський, Устиянович, Галька, Наумович, Юл. Лаврівський, Качковський, Яновський, Качала, Стефан, Кульчицкий (інспектор нар. шк.) і др. Жите руське ширшало, сьвідомість национальна у деяких будила ся, у деяких кріпила ся. Мова польська завмирала в стїнах (руської) духовної семінариї.

Була се хвиля перелому. Патриотичний дух і любов до свого росли з кождою хвилиною. »Народного Дому« будова була майже на покінченю. Там відкрито „Руську Бесїду«, там збирала ся горстка руської інтеліґенциї, яку можна було ще почислити на пальцях. На тій „Бесїдї“ співав вже наш (хор питомцїв) руські пісні (галицьких композиторів Вербицького і Лаврівського) на якімсь то вечерку (мабуть при відкритю „Руської Бесїди“). Тямлю, що декляманию якусь виголосив тодї молодий. Володимир Шашкевич (син Маркіяна) слухач прав. В р. 1861 в карнавалї дано перший руський баль в сали „Народного Дому«. Сюда відкомендеровано і десять питомцїв до танцю До семінариї через якийсь час приходив до нас Нїжанковський (пізнїйший актор руської сцени) і виучив нас гуляти не лише коломийки, але і козака з 12 фіґурами. Панночок учив

він з'окрема. На бали станули нас яких 20 пар до сего козачка. Старшина обступила нас і тїшила ся удалим нашим гулянєм. На тім бали був і намісник тодїшний ґр. Менсдорф Пуйлі, військовий чоловік, прихильний до Русинів, до австрийських »Тирольцїв Всходу«. Він придивляв ся нашим еволюциям з присюдами і щупаком та замітив: »Die Leute haben wahre Kautschukfüsse«. Поляки львівські носили тодї жалобу по убитих в Варшаві, тож їм сей баль не був по нутру. Галицька Русь була під той час одноцїльна. Ми не знали ще нїяких партий, нї котерий. Всюда віяла щирість і любов до свого. Як лише львівські Поляки стали убирати ся в свої чамари і конфедератки, так сейчас руська сьвітська молодїж убрала ся в національні руські костюми: в чамари з петлицями або гузиками, з шовковим шнурком через рамена і плечи, який кінчив ся двома кутасиками на плечах; в широкі, синї шаравари, що опускались ґлибоко понизше колїн; в жупани синї під чамарою, в пояси шовкові, що йшли попід чамару та в яломи (шапки) з кутасом з лївого боку (околиця була з білих баранків, а верх червоний або синїй аксамитний). Не зразилась молодїж тим, що за нею польський пролєтарият викрикував слівце: Kowbasiuk (імя руського посла соймового з Гуцульщини). Сам редактор »Слова« Богдан Дїдицький дав ся з такою шапкою на колїнах вилїтоґрафува-

ти. Теперішна твердь кацапська, молодший Ів. Добрянський, Кулачковський (тепер. урядник прокураториї скарбу), Ґеровський (зять Адольфа Добрянського з Угорщини), відтак наші хлопці: Корнило Сушкевич, Могильницький (син поета), Лопатинський і др. пишали ся в козацьких уборах на гризоту Ляшви львівської. Питомці на вакациях ходили лише в народних костюмах. За ними і дівчата (попадянки — инших руських дівчат майже не було) стали вбирати ся в руський стрій, а за строєм йшло і руське слово в товариствах по попівських хатах, бо всяка панночка в українськім уборі соромила ся вже цвенькати по польськи.

В третім році мого побуту в духовній семинариї пізнав я доперва красоту української поезиї і прози. Виключну заслугу в тім мав Данило Танячкевич. З єго рук я дістав по більшій части лише переписані поеми Тараса Шевченка, історичні думи Максимовича і друковані повісти Основяненка. Шевченко, Максимович і Основяненко зробили рішучий перелом, чи переворот в поглядах наших на літературу руську. Твори їх ходили з рук до рук, переписувались, твердили ся на память. Не було майже питомця (з виїмкою хиба деяких духово зовсім анемічних), який би не мав переписаних поем Шевченкових. З другого боку ми почули, що на Буковині явив ся поет новий Юрий Федькович. А дізнали ся ми про

него з улетної брошюрочки »Слово на »Слово« яку хтось (мабуть Кобилянський пізнійший лікар) порозкидав по семінариї. У тій брошюрці стояло, що мова »Слова« (Дідицького), се мертвеччина, а Федькович пише живим словом. Відтак дійшли до нас секретні вісти від Ксенофонта Климковича, який був вже в тім часї в редакциї »Слова«, що Богдан Дідицький одержує з Москви гроші (рублї), щоби звільна через »Слово« завести нас в Московщину. Вправдї в тім самім часї помер вже Денис Зубрицький (ми питомцї співали на єго похоронах), але вже на II роцї теольоґії я принайменше став читати Історию єго і міг набрати пересьвідченя, що московщина не те саме, що наша рідна мова, що мова Основяненка та Шевченка. Хто з'орудував відтак цїлу справу — не знаю. Але се знаю, що ми зрозуміли дуже докладно, що Дідицький (хоч в козацкій шапцї на портретї) носить ся в утаєною тенденциєю, повести галицьку Русь в табор московський. Досить, що небавом появило ся вже перше число лїтературної ґазети »Вечерницї« під редакциєю Федора Заревича як-раз з проґрамою, щоби наша галицька лїтература розвивала ся лише в чисто народнім напрямі. Хто з'орудував видавництво »Вечерниць« — сего ми не знали, як кажу, але видавництво се привитали ми з одушевленєм. Нам донесено відтак, що Дідицький діставши поезиї Федько-

вича в манускрипті, переробив їх на свій лад і перероблені видав відтак друком. А ріжнили ся поезиї Федьковича мимо перерібки дуже від »Буй Тура Всеволода«, якого видав Дідицький вже рік тому назад і від »Співака з Підлїся« Лїсикевича (також видавництва Дідицького).

Біля редакциї »Вечерниць« згорнули ся в тім часї всї ті, що наміряли свій рідний язик виплекати на язик лїтературний без примішки московщини, яку Дідицький звільна уплїтав у своє »Слово«, будьто »чистив« нашу мову від польонїзмів. При редакциї трудили ся крім Заревича Володимир Шашкевич, Евстах Левицький, Данило Танячкевич, пізнїйше молодий Могильницький та Лопатинський. Но, і мене зібрала вже охота, денещо написати і я написав тодї критику на поему Лїсикевича, на »Співака з Підлїся« (1862).

Щоби близше познакомити ся з лїтературою українською (Дідицкий містив в своїм »Слові« від часу до часу поезиї Кулїша та Кониського і розправку Костомарова »Дві народности“) рішив наш кружок семінарицьких народовців спровадити більше українських видавництв, які появляли ся тодї в Петербурзї заходом Кулїша Панталеймона, Костомарова, Білозерського і др. Ми зложили свої лепти на руки купця львівського, Михайла Димета та небавом одержали кількадесять книжок і

книжочок, які уміщено в моїм куфрі і над котрим я додав напись: „Смерть кацапам“. В семинариї (хоч не в цілій, індіферентів було тут дуже богато) почало ся нове житя. Ми сейчас взяли ся за читанє присланих книжок, а відтак: за позитивну роботу, бо стануля до написаня німецько-руського Словаря. Віцеректор Ільницький призволив на сю роботу За словар взялись: Данило Танячкевич, Партицький Омелян, Пашкевич (пізнійший ґімн. професор), Величковский, Іос. Савчиньский, Петро Товарницький, Корнило Яворовський та і я смиренний раб. Робота ішла досить пиняво, але йшла при помочи і других товаришів-питомців, яких ми о те і се питали. Манускрипт наш передали ми відтак совітникови судейському (пізнійшому віцемаршалкови сойму) Юліянози Лаврівському, з котрого рук одержали 100 зл. як премію від василиянина Коссака.

Душею всею народного движеня був, як я вже висше замітив, Данило Танячкевич. Він горів весь для народного діла. Він позискував адептів для нашої народної ідеї не лише в семинариї, але і на провінциї між ґімназияльною молодежю. За его почином повстали по ріжних ґімназиях т. зв. »громади«, добре, хоч потайно з'орґанізовані. З шефами тих громад Данило переписував ся безнастанно, просто — засипував їх довжезними письма-

ми, якими кріпив їх духа патриотичного. Дануньо був славний орґанїзатор і не уставав в тій роботї.

Позаяк »Вечерницї« видавали ся в рідній мові — хлопській — то за те довело ся нам всім небавом із сторони »Слова« вельми почестне імя: „хлопоманів". Ми знова охрестили партию Словістів епітетом „кацапи", який епітет їм аж по наші днї полишив ся. Жаль лише, що „Вечерницї" скоро змарнїли. А змарнїли они з вини самих-же редакторів що вели дуже гуляще, хоч бідне житя. Предплатників мали „Вечерницї до 600, побільше молодїж, хоч були і старші віком між ними як оо. Глинський, Заячківський з Лопянки, Реваковнч, Ст. Качала і богато других. „Вечерницї" ледви удержали ся через півтора року. По смерти їх видавав Климкович „Мету" а відтак Горбаль „Ниву" в формі місячників і 10-дневних брошюр. Потім заанґажував ся Заревич до видавництва „Русь", на яку намістник Ґолуховський Аґенор давав які-то субсидиї, а яка упала, позаяк Заревич мимо субвенциї не йшов під лад краєвому правительству. По брошюрі Данила Танячкевича „Отямте ся або щезайте!" „Русь перестала виходити, а орґаном народовців стала (від 1866) „Правда" під редакциєю Лукашевича, відтак Микити (на дїлї Ом. Партицького учителя ґімназиї Тернопільської). Від вересня 1868 р. переняв я ре-

дакцию, хоч ще Микита підписував якийсь час, і вів єї до 1870 року як тижневник, почім підписували єї вже иньші люде. Але про се вже розкажу пізнійше. Тут лише замічу, що з „Русею“ ми народовці зовсїм не солїдаризувались, бо знали докладно єї ґенезу.

Четвертий рік богословія я скінчив в Перемишли. Нас було 12-ох: Білинський Ксавер (що умів розказувати про пригоди інфантериста Войтовича, який служив під „ойцом Радзецким“ (Радецким — війск. маршалком в Нїталїї), Дуркот (тенор, але слабодух), Дуб правий хлопець (помер скоро як добрий сьвященик), Грабовенський Іосиф (мало образований, якого я умістив під псевдонїмом „Дубовенський“ в повістцї „Отець Александер“, парох в Щуткові — Носкевич (славний odpustowiec по лат. костелах), Ганчаковський (vulgo „Гандзя“, який мало інтересував ся народною справою), Пашкевич (добра голова, пізн. проф. ґімназ.), Петро Товарницький (добра голова, який відтак докторизував ся у Авґустинів у Відни, але оженив ся і не був через те допущений до послїдного риґорозум), Іосиф Мохацький (молоденький та цїкавий питомчик, що інтересував ся обрадовщиною), Петро Кмицикевич (без матури, слаба голова і індіферент на поли народнім), Хиляк Юлїян з Кізярів (з Сандецького), що любив лише тарока

грати, індіферент. Може я схарактеризував моїх деяких товаришів за остро, а може і нізаяк знаю, що жаден з них відтак на становищи своїм не взяв ся за национальну роботу. Одні лишили ся може добрими сьвящениками (хоч не всї). Пашкевич став ґімн. професором (фільольоґом) і виховав лише сина патриота. Так можна було поклясифікувати і других моїх товаришів з епархії львівскої Оден Іосиф Витошинський виплинув на верх як хороший орґанїзатор своєї парохії в Денисові, чим і причинив ся дуже до розбудження народного духа в Тернопільщинї в грядучих лїтах.

Професорами нашими були на IV. роцї (в сім студіюм доместікум) др. богословія Никорович (умний чоловік, але дивак) — викладав канонїчне право; Прокопович (духовник, завзятий обрядовець), Левицький (vulgo „Буда" чоловік добрий але национальне зеро) і крилошанин Григорий Гинилевич, що учив нса слявістики — щирий патриот, др. теольоґії і канонів. В Перемишли житя питомців плило свобідно. Я познакомив ся небавом з проф. ґімназиї Михайлом Полянським і від него одержував багато українських видавництв. Був се дуже умний чоловік і щирий патриот. Заходячи в єго хату я мав нагоду пізнати єго образовану жену Іосифу, рівнож патриотку і маленького синка єго Васька (Василя), що як

медик на віденськім університеті і товариш віденської »Січи« рвав ся до політичної діяльности, а остаточно опинив ся в Сербії. Полянський познакомив мене з поезиями Метлинського, якого він дуже цінив. Перемишль мав вже в сих літах досить руської інтеліґенциї патриотичної: Леонтович Антін, Любовичів родина, Диківський (друкар, що з Гинилевичом видав біблію старого і нового завіта), Маркил Лаврівський (суплєнт іспитований при ґімназиї), Баньківський (професор ґімназиї), о. Турчманович (супл. ґімн.), Фединський (професор), Мик. Устиянович (професор), Царевич (суплєнт). Кропивницький (директор нормаль. школи). А в околици жили патриоти: о. Лукасевич (в Вишатичах), єго брат, парох в Гійску, Антін' Добрянський (парох Валяви), о. Копко, о. Шехович (батько тепер. совітника суду Шеховича). Ба, і Василь Ковальский судия в Перемишли, і адв. Козловський, крил. Лукашевський Трулицький і катехит Юстин Желехівський. До Перемишля не зайшла була ще хитра політика »обрусєнія« Богдана Дідицького. Доказом сего факт, що катехит Юстин Желехівский мав в себе на складі всї видавництва українські і продавав їх. А і в книгарни Єлєня (Поляка) находили ся українські видавництва. Я сам набув собі у Желехівського видавництв україньских за 30 зр. У Єлєня купив „Ужинок рідного поля“. Мене специяльно шанував ду-

же крил. Гинелевич і стала ся нечувана річ, що за єго відомостию я випечатав в „Перемишлянині“ (календарі в 1863 р.) коротку розвідку (слабоньку) про думку Шевченкову: »Чи не покинуть нам, небого« (до музи) — фонетичною правописю.

В Перемишли мусів я з наказу шефа нашого Данила Танячкевича з'орґанізувати »громаду« з ґімназияльних учеників. Орґанізация почала ся сим, що я звів до купи співаків-учеників, для яких Маркил Лаврівський (з хорошим баритоновим голосом) уложив українські пісні на чотири мужеські голоси, на основі збірничка „Коціпіньского“.

Ми співали в духовній семінарні (в музею), а власти наші мусїли се терпіти, позаяк я мав значінє у крил. Гинелевича. В мурах семінариї залунала вперве козацька пісня „Ой Січ мати“, „Ой став пугач на могилї“ і т. д. До семінариї в гостї приїхав случайно Щасний Саламон, молодий сьвященик з Турчаньских гір і привіз нам богато коломийок з сих сторін (Дїдицький видав їх відтак). В громадї учеників визначав ся тодї Теофіль Скобельський. Він перший став носити ся по народному, а за ним надягнули і другі стрій козачий. Директор Кунцек (»der deutsche Culturträger«) мусів помирити ся з национальною струєю. Більше лютив ся однакож сим зворотом проф. Фішер. Він секував учеників народ-

довців, хоч без успіху. Ґерманїзацийна система клонилась звільна, але рішучо в могилу. Могікани ґерманїзациї мали зійти з поля. Іосифинїзм чи Мария Терезиянїзм доживав свого віку. По III-ім роцї теольоґії зробив я першу прогульку в гори з моїм щирим другом Іваном Войтовичом в єго родинні сторони, в Саніцькі гори. Був я тодї в сторонах від Лїська почавши в Торінську, Щавнім, в Мхаві, в Балигородї, геть аж до Довжиці і Кривого і в другу сторону до Команьчи. В сих сторонах застав я на моє здивоване (іменно в Торіньску) руські доми. В Торінську в хатї Ярини говорено по руськи. Так само в Довжицї і в Манастирку (під Лїськом) в хатї о. Яминьского (батька Романа, теперішного сеньора Ставропиґії). Тут пізнав я і місцевий діялєкт гірський і сквапно нотував деякі топісмата і ориґінальні гірські піснї. В Манастирку зайшов я до старого ґазди Мурдзи і на приспі у него слухав розказів про »Конфедератів«, про се, як Москалї стояли в Лїську проти конфедератів (барських) та оповіданя про Кміта, що сидїв на замку своїм в Монастирку (руїни замку я оглядав), бив власні гроші за короля Авґуста. Авґуст обляг єго в замку, але Кмита винїс якийсь селянин в околотї соломи на гору „Грушку“ і спас єму житя. На основі розказів старого Мурдзи, що тямив ще тих конфедератів, я написав в 1863 р. до »Вечерниць«

оповіданє під титулом „Три недолї“. Але не лише я, а всї »громадяне« молоді стали вже в тих часах збирати народні перекази, пісні та казки, щоби пізнавати мову і звичаї народні. В Кривім, приміром, був я на „котах“. З вечера дав ся почути голос трембіти. О. Лев Войтович з Кривого (за Тїсною) пояснив менї, що трембітою дано знак, що хтось в селї помер. Таке і було. Я вибрав ся в село розкинене по горах і провірив з цікавости правду сих слів. Вечером підійшов я під хату, в якій лежав вмерлець на лаві посеред хати' а, на диво, побачив я, що довкола лави посїдали парібки і дївчата на впереміну колесом на землї і били ся пральниками по босих ногах, один другого або другу. В хатї було весело. Нїхто не плакав. Молодїж „била пральника« (terminus technicus), зійшовши ся „на коти“

„Громади“ видавали з посеред себе людий, що перші звернули увагу на народну мову, єї діялєкти, на етноґрафічні прикмети — коротко кажучи — нашого народу. З Громади Самбірської вийшов тодї молодий Володимир Стебельський, хлопець вельми талановитий який — на жаль — прибувши до Львова, попав в руки Дїдицького, розпив ся „за пособія“ і здеморалїзував ся. На сего Стебельського покладав Данило Танячкевич великі надії. В него був поетичний дар. Єго розпито у Львові і він

служив відтак Дідицькому в гумористичній ґазетці до нападів на народовців, доки не опинив ся в редакциї польского „Szczutek-a“ Зайончковского, де знова кпив і сьміяв ся з Русинів і кацапів. Зденервований і зжитий, поволік ся вкінци Стебельський до Варшави, де і помер, чи застрілив ся. Омелян Партицький хотів Стебельського ще раз завернути до народної роботи і заплатив єму за „Іридіона“ в руській мові, але стараня Омеляна знидіжили*).

В 1863 р. повіяло однакож і в Перемишли кацапським вітром. А сталось се з приїздом екс-Василиянина Терлецького Володимира. Про него чув я вже в часї, коли був я на III. роцї теольоґії. Дідицький видав тоді переклад пісень поета польського Залєского, зроблений Терлецьким. Нам імпонував Терлецький

---

*) До Перем. Громади належали ученики: Іван Вахнянин (піз. проф. ґімн.), Орест і Плятон Сінкевичі (з Черняви і з Любіня), Микита Іван (син селянина з Коровник під Перемишлем), Юліян Медвецький (пізн. професор техніки у Львові), Теофіль Скобельський (пізн. парох), Омелян Зубрицький (з Сосниці, пізнїйший надсовітник скарбової дирекциї у Львові), Мих. Людкевич (з Лежахова, пізн. др. теольоґії і проф. семінариї дух. в Перемишли), Діониз Яминський (пізн. адвокат у Львові і др.). В семінариї відбували і ся відчити з декламациями. З Данилом переписував ся відтак Пля-

сим, що був д-ром медицини і Василиянином. Отжеж сей Терлецкий явив ся в Перемишли в хаті Гинелевича в 1863 році. Рівночасно прибули до Перемишля і Ант. Добрянський з Валяви і Никола Устиянович зі Славска, а з місцевих перем. Русинів були на сходинах у Гинелевича Василь Ковальський, Ант. Леонтович, Маркил Лаврівський, проф. Фединський, Юстин Желехівський, Диківський і я як питомець. Терлецький забрав слово і промовив нам про потребу славянської солїдарности в виду ґерманїзацийної струї, що йшла з Заходу. Він розтолкував нам полїтику Ґерманії з давних часів, що ділила полабських Славян, підущувала одні племена проти других, спровадила на Славян ордени німецькі, а відтак покорювала ті племена під свою власть і

тон Сїнкевич по відїздї моїм з Перемишля До Громади належав ще і Антін Бачинський (пізн. парох), Іосиф Вітошинський з Болозви, Іосиф Кордасевич (син дяка перемиского), Іос. Шведзицький (пізн. гофрат у Відни), Іосиф Витошинський пішов відтак до России і був професором і директором ґімназиї в Томску. Тепер є на пенсиї і настоятелем пансіону шляхотського в Петербурзї. Сини єго омосковщили ся. Прочі Громадяни майже всї вийшли „в люде“, хоч деякі скоро повмирали. Орест Сїнкевич видавав пізнїйше піснї українські. Микита був редактором (Strohmann-ом) „Правди“.

ґерманїзувала їх. Хоч річи сї були нам в части звістні з істориї, то мимо сего річ Терлецького зробила вражінє. А тенденция річи була така, щоби племена славянські, що утратили свою державну екзистенцию, держали ся Росиї, що одна змогла би їх оборонити перед зґерманїзованєм. Такий був тенор річи Терлецького. Що він ще на ухо декому сказав, сего я не знаю, але знаю се, що з того часу Юстин Желехівський, Фединський і Маркил Лаврівський, що якраз перед тим написав брошюрку в оборонї фонетичної правописи був діяльним членом „Громади", що сей Маркил Лаврівський відступив від нас, пішов відтак на професора ґімназиї до Станиславова, а з відтам до Россиї враз з Фединським, Баньківським, своїм братом старшим фільольоґом і з другими за намовою іменно Якова Головацького.

В Росиї опинив ся відтак син Анатоля Добрянського (старший) як сьвященик, Гошовський, Іван Лаврівський (композитор) і цїла плєада духовних і сьвітських людий з всїх сторін Галичини, ось як: Цибик і Попель (катехити ґімназияльні), др. Дячан, проф. Насальський і богато других. Всї они приняли в Росиї православє і змосковщили ся. За ними пішов відтак і сам Яков Головацький, що враз з Дїдицьким вербували нашу сьвітску і духовну інтелїґенцию туди за границю будьто для

оборони руськости в спольщеній Холмщині. На ділї покинули ті люди Галичину, бо в Росиї, іменно сьвящеників в Холмщині, дуже добре плачено. Як звісно, то небавом вислано туди для ратованя унії церковної і крил. Куземського, а по єго повороті як-раз галицкі еміґранти приняли враз з вірними православє. Галичина, іменно ґімназиї, втратили тоді богато умних людий. Місця їх заняли Поляки. Вправдї, дехто оправдував ся сим, що ґр. Ґолуховський як намісник єго переслїдував, але чи других не переслїдовано? Ґолуховський вичистив Галичину з насланої нїмецько-чеської бюрократиї, а руські люди інтелїґентні самі уступили, а місце їх забрали Поляки. До борби з Ґолуховського системою не стало в їх охоти, нї сили, бо, бо душу їх не одушевляла национальна ідея і любов до с в о г о народа. Їх »patria« була там, „ubi bene“ було.

На IV. роцї теольоґії загостив лїтом на ґімн. матуру інспектор Амврозий Янівський. Він став інспектором по катастрофі, яка лучила ся Черкавському в Кракові, де єго молодїж академічна потурбовала на тїлї (під маґльом в камяниці, куди сховав ся, утїкаючи) за те, що не пустив ґімназиястів на якусь »narodow-y« демонстрацию. Черкавський пішов відтак на інспектора до Градця стирийського До Янівского пішов я з Іосифом Мохнацьким, спитати єго, чи би не дав нам якої суплен-

тури при ґімназиї. Янівський, видко, сподобав собі мене більше, чим Мохнацького, бо остаточно в падолисті 1863 р. як-раз в день мого весїля (24/11) привіз менї проф. Никола Устиянович з Перемишля декрет на суплента до перемиської ґімназиї.

V.

Покінчивши теольоґію, я поїхав домів до Сїняви. В мене вже від двох лїт була своя любка, Іосифа Ваньковичівна, з Доброї, донька Іосифа Ваньковича (мати єї Юлїя з Витошинських померла давнїйше, мабуть в 1853 р.). Дївчиною ховала ся моя суджена у свого Стрия (жонатого з Чешкою) Віктора, який був комісарем скарбової сторожі в Опаві (на Шлезку), відтак в Оломунци і в Бернї моравськім. Дитиною пішла туди, тож по повороті говорила лишеп о нїмецьки і по чеськи. Подібно і єї молодша сестра Емілїя, що вийшла відтак за Івана Войтовича, питомця (теперішного крилошанина в Перемишли). Молодий вік — веселий вік, а менї специяльно на веселости нїколи не бракувало. Тож в часї ферийнім я, мій брат Клим, мій пізнїйший шваґер, Теофіль Ванькович, гуляли по празниках в цїлій Ярославщинї. Але з тим гулянєм вносили ми в сьвященичі хати і рускість. Ярославщина, передтим польска ва скрізь, стала русчитись, бо ми кавалїри (питомець мав тодї велике

значінє в очах кождої панночки) не говорили инакше, як лише по руськи, а панна стояла о нашу ласку. По празниках співало ся. Пісень сих учились не лише панночки, але і служба, сільські дївчата. Коротко кажучи — висунена на захід інтеліґенция (доми сьвященичі) русчили ся по трохи. Рущина ся пішла відтак в Сінявщину і за Сян, до Лежайска, села Дубна а вкінци і до Миротина, де мій шваґер Плешкевич Петро був парохом, отже аж під Переворск, хоч в Лежайску і в Миротинї проповідувати мусїли сьвященики по польськи, бо парохіяни (именно в Лежайску) говорили виключно лише по польськи, хотя держали ся свого обряду дуже вірно.

Та одну важну річ забув я ще розказати. На IV. роції теольоґії повіяло в нас семінаристів перемиских і духом обрядовщини. Крилошанин Гинелевич і Прокопович як духовник семінариї учили нас вже обряду. Именно Гинелевич піддав нам цінну обрядову розправу єзуїта Ґорого. Я, Мохнацький, Товарницький і Плешкевич студіювали Ґорого основно і зрозуміли значінє форм богослуженя в грецькій церкві. Очищенє обряду нашого від латинських безглуздних (в нашім обрядї) новаторств було оправданим ділом. Ґоре як єзуїт чейже не клонив ся до православія. Вивчившись, як повинна правити ся наша служба Божа, я з Мохнацьким зважили ся остаточно на се, що

в часї служби Божої, яку правив на зеленi сьвята тодїшний епископ Полянський, ми не лише не звонили, але замикали навіть царські врата і засували завісу червону на сих вратах. Як під сей час богослуженє по церквах зде-правовано, скажу, що в богато церквах сьвя-щеники правили службу Божу майже на лад латинян. По »благословенно царство« спі-вали дяки сейчас »Єдинородний«, а сьвященик читав собі тихо Єктенїю. Відтак слїдувала по амінь-ю пісня „Святий Боже", потім читали ся апостол і евангеліє, Єктенїї опять опускали ся аж до Херувимської піснї (без обходу з да-ром), потім слїдувало Вірую, осьвященє дарів і сейчас по Тебе поєм і Достойно, Отче наш ітд. За границею в Холмщинї скорочено ще більше службу Божу, проповіди (в Обші, Тар-ногородї, в Замку — де я був в 1864 р.) дер-жано в язицї польськім, а при обходах співано лише польські піснї. Реформа обряду нашого була проте оправданим змаганєм. Хиба лежа-ла лише в тім, що почин до реформи не дали наші епіскопи, а дехто з посеред клира, та що більше подбано о зверхні форми, ніж про зро-зуміннє обряду. Сьвященики запускали бороди, але духа обряду не всї зрозуміли і не позбу-вали ся при богослуженю т. званих „naleciałości" латинських.

Однакож треба признати, що при тім ду-ховеньство почало дбати більше о хоральний

спів по церквах, бо реформа веліла, щоби весь нарід брав участь в богослуженю. Тямлю, що в часї вакаций збирала ся сьвідома вже молодїж в поодиноких околицях і по празниках співала на хорах будьто з нот, будьто на самолївку, а за нею і вірні. Вже сам факт, що інтелїґенция являла ся в крилосах і співала з дяком, причиняв ся дуже до розбудженя в народї любови і поважаня до руської церкви. Бо були часи, в яких в руських церквах руська інтелїґенция зовсїм не являла ся, а пхала ся до лат. костелів. За реформою обряду почали сьвященики більше дбати і о красу своїх церков, ставити іконостаси (які не всюди були) і усувати з церков погані богомази. В Сїняві, в часї ферий, співала наша родина (а всї були музикальні) заєдно на хорах. Ми зближали ся до народа, народ до нас і в тім лежав поступ.

Тямлю ще і те, що я спроваджував собі на попівство нераз нашого лїрника старого, якого всї звали просто »Лїрою«, гостив єго і вчив ся від него співати при лїрі. »Ой в четвер Маґдуня з Николов гуляла, а на того Звіранського (?) оком споглядала. Маґдуню, Маґдуню, та що ти думаєш, поной же ти, Маґдуненько, иньшого кохаєш? Николю, Николю, присягаю Богу, не маю я найкрасчого, як тебе, Николю". Заїхавши в гори до Кривого в Турчанськім, до батька мого пізнїйшого

шваґра о. Пасїчинського Романа, я зловив на ярмарку в Сморжім лїрника та і виторгував від него лїру. Ми справдї були (як »Слово« сказало) хлопоманами, пізнавали свій народ, єго пісню, єго звичай, зближали ся щиро до него, а і нарід став дивити ся на нас иньшим оком та набирав до нас довіря. А давнїйша молодїж, що виходила »в люде«, покидала своє та приставала до Польщі. Як згірдно дивили ся родини сьвященичі в давнїйших часах на нашу мову, сьвідчить факт ось такий.

В Добрій, де жила любка, жила і єї старенька бабуся, вдовиця по сьвященику Витошинська з Грушкевичів. Колиж я і Войтович, що залицював ся до молодшої сестри моєї судженої, стали говорити до них по руськи, то стара бабуся, заломивши руки, сказала собі тихцем: »Świat się przewraca. W pokojach mówią teraz tak, jak czeladź w kuchni«.., Аристократизм (розуміє ся псевдоаристократизм) сьвященичих родин ломив ся.

Весїля моє з Іосифою Ваньковичівною (шляхтянкою гербу лис, 24/11 1863) було ґучне. З'їхала ся не лише вся околиця, приїхав мене повінчати і крил. Гинелевич з Перемишля і хлопцїв-молодцїв наз'їздило ся доста. З перемиської дух. семінариї приїхали в козацьких строях: Роман Пасїчинський, Філяс Сїнкевич, Поручник (хороший хлопець-питомець), Криницький; відтак ученика Витошин-

ський Іосиф (з Болозви), Кордасевич, та ще богато других. Коли явили ся на двірци в Ярославли, сей час їх арештовано, думаючи, що се польскі повстанці (в Конґресівці було тоді повстанє). З Обші (зза границї) приїхав Алекс. Черлюнчакевич, що утїк яко Русин перед польскими жандармами, що єго на силу брали до повстанцїв. Музика жидівска грала і грала від вторника до суботи, а ми гуляли і гуляли в щирім дому старого Ваньковича. Хлопцї посідали другого дня на конї тай гайда в поля. Гнались, а Філяс Сїнкевич, упавши з коня, вивихнув руку. Руку ми натягнули, кість в локотї зайшла на своє місце, бідному дали ми тимбляк, а він сейчас пустив ся коломийки. Завзятє було! Тодї почув я в кутику розмову двох економів: „Bestye Rusini hulają, a nasi bracia walczą. Ale nie doczeka się ten pan młody parafii“. Я, маючи декрет на суплєнта в кишенї, звернув ся до них та подякував за їх жовч до нас.

По весїлю поїхав я сейчас до Перемишля на суплєнтуру і то в козацькім строю. Старий Тома Кунцек подивив ся на мене великими очима, але на разї змовчав. Сеж була невидана річ, щоби ц. к. професор ґімназиї являв ся в школї в национальнім костюмі. Тілько пізнїйше замітив він менї, що я як »deutsches Kind« по матери, не повинен так убирати ся. Та ба! Катехит латинський

справив собі небавом потому (в слїд за моєю козацькою шапкою) конфедератку, а проф. Устиянович — чамару. Менї велено учити латини в II клясї, польське в V (старопольське), а в цїлій ґімназиї руської мови і старославянщини (в висших клясах мабуть в VII). Суплєнт в австрийських ґімназиях мусить розуміти ся на всїх предметах науки; іспитований професор учить звичайно лише свого предмету, до якого кваліфікував ся; директор опять мусить знати всї предмети, а інспектор — но то вже має навіть контролювати, хоч нефаховий виклади фахових професорів. Ось аномалїя! Латина приходила менї не тяжко як теольоґови, що учив ся майже всїх предметів по латинї. Але звідки мав я знати основно руську мову, старословенщину та старопольський язик? Тож мусїв я взяти ся сам добре за науку. Тямлю, що сейчас закликав я брата мого Івана, що учив ся старославянського язика під Мих Полянським і учив ся від него, заким зміг розчитати ся в граматицї Міклєсіча. Граматику руську учив я вже на основі підручника Осадци. Се вже легше пішло, а до істориї лїтератури руської спровадив я собі Шивірйова і два річники »Основи« петербурської. До руського язика була лише давна читанка Вас. Ковальского, з котрої я ще сам в ґімназиї учив ся руської мови. Але я давав собі раду

тим, що на годинах читав сам, або велїв читати повісти Основяненка та Марка Вовчка, а до декламациї мав вже множество поем Шевченка, Артимовского та Метлинського. Хоч »словопроізведенія« треба було учити в III клясї на основі підручника Осадци, то в других клясах я, не богато надумуючи ся, запровадив в задачах фонетичну правопись. Се не подобало ся нї Желехівському, нї Устияновичеви і — пішов донос до Львова, до інспектора краєвого і до ґубернії. Янівський сейчас зїхав на інспекцию, впав найперше до IV. кляси, де хлопцї декламували Шевченковий »Плач Ярославни«, а відтак до VI на „Слово о полку Ігоревім« і до VII на науку старословенщини. О скілько менї здає ся, то з моїх прелєкций був Янівський вдоволений. Декламация „Плач Ярославни“ мусїла єму більше подобати ся нїж поема з читанки Ковальського: »Кіт з'їв чотири воли«. „Слово о полку Ігоревім“ я мав в перекладї Маркияна Шашкевича, який переклад дістав я від питомця Крушинського, котрого рідна тета була видана за Марк. Шашкевича, (шкода, що я собі сего перекладу не переписав, а звернув єго Крушинському. Коли пізнїйше проф. Ом. Огоновський хотів видобути сей переклад від Крушинського, пароха коло Яворова, то дістав відповідь, що манускрипт згорів, коли попівство горіло), тож і виклад мій в

VI. клясї не міг не подобати ся Янївському, а в VII. клясї я виводив як-раз в часї інспекциї слово дочер аж з грецького $\vartheta\upsilon\gamma\alpha\vartheta\eta\rho$, що також могло Янївскому подобати ся. Інспекция закінчила ся сим, що Янївський забрав з собою до Львова задачі шкільні (зошити) обох Подолиньских (Мирона, тепер. крилошанина в Перемишли і єго покійного брата Юлїяна), писані фонетичною правописю Кулїша. По якімсь часї наспіло на руки директора Купцека письмо з ґубернїї (Ради шкільної ще тодї не було), в котрім запитано мене, якої правописї я уживаю і учу в школї. Купцек, що не розумів ся на руській мові, спитав мене, що він має відповісти на офіцияльне запитанє? Тодї я подиктував єму до протоколу: Beim Unterricht der ruthenischen Schreibweisse halte ich mich an die deutsche Rechtsschreibungsart und Regel: „Schreibe, wie du sprichst“. Кунцек одушевив ся сею відповідию, бо чейже „die deutsche Rechtschreibungslehre“ і еї наслїдованя було архільояльним дїлом в єго понятю. На сїм покінчила ся перестрілка в справі правописній. Хлопцї писали дальше фонетикою.

Як суплєнт ґімназиї в Перемишли з'орудував я при помочи молодих »громадян« в 1862 р. перший концерт в память смерти Шевченка в сали під „Провідїнєм“. Ми співали всяких пісень, я співав і деякі соля, а притім

деклямував »Титара« з »Гайдамаків і »Глека« та »Смерть козача« Метлинського. Саля була повна. Руська пісня залунала мабуть вперве на руськім концерті в Перемишли*). (Справоздане з сего концерту помістила відтак »Мета« львівска Климковича). Товариске руське житя розвивало ся в сїм часї в Перемишли не согірше. Крилошане і духовеньство при катедрі говорили вже по руськи. Доми професорів ґімназияльних: Баньковського, Лаврівського Маркила, о. Турчмановича, Ник. Устияновича, директора нар. шкіл Кропивницкого, проф. Фединського (ще не жонатого тоді), Царевича були руські. Родини збирали ся що суботи по черзї в сих домах і розправляли вже про руську справу, а молодїж з малими виїмками патріотизувала по свому, убиралась по козацки та сходила ся в хатї Юл. Медвецького на відчити, переписуючи ся заєдно з шефом укр. громад, з Данилом Танячкевичем**).

В р. 1865 загостив до Перемишля рус-

---

*) Дохід з концерту призначили ми тодї на будову церкви на „Болонях“ під Перемишлем.

**) Професорів-Поляків було тодї при ґімназиї мало, катехит Студзїнський і Крулїковський. Вітвицький був de nomine Русином. Прочі були Нїмцї: Тунст, Фішер, Кунцек і Бляпік (Чех).

кий театр під дирекциєю Бачинського. Руський театр завдячує головно своє засноване пок. Юліянови Лаврівському (в 1863/4 році) Впрочім істория єго повстаня звісна. Персонал театру мужеський складено головно з руської молодежи. Тямлю, грали тоді оба братя Бучацькі (сини сьвящ. з Яргорова), старший правник (теперішний совітник найв. суду у Відни) і молодший (технїк, який став відтак інжинїром на озері Тихвинції і Каналї, в Росиї), Сироічковський (пізн. проф. в Россиї), Нїжанковський (добрий гуляка, пізн. урядник р устикального банку) і др. Перші ролї женськ грала знаменита артистка Бачинська, жена директора. Она була мабуть з Каменця Подільського, відтак якась п-на Лукашевич і др. Перемишль одушевив ся руською сценою. Саля під »Провідїнєм« (власність руськ. капітули) була заєдно битком набита. Громадяне наші молоді не лише закуплювали цїлу ґалєрию на представленя, але і грали на сценї дрібнїйші ролї. Виставлено в Перемишли тоді, (о скілько тямлю) Адама і Еву (оба Бачинські грали знаменито головні ролї), »Сватаня на Гончарівцї« з Стецьком Бачинським (клясично), »Марусю«, „Сатану в бочції«, »Наталку Полтавку« і »Москаля чарівника« Котляревського і другі. На представленя зїздились фірами сьвященики не лише з околиції, але і з Самбірських та Турчанських і Сяніцьких гір.

Руська мова зазвенїла вперве із сцени в Перемишли. В »Верховинцях« молодїж (громадяне) брали живу участь на сценї, між другими: брат мій Іван. Основанє руського театру мало дуже велике значінє для всеї Галичини; Юлїяна Лаврівського заслуга буде вічна. Мих. Вербицький написав тодї для сцени 12 своїх сімфоніят, в більшій части на теми народні. За ним пішов і Іван Лаврівський. Домородні лїтерати почали дещо компонувати. Взагалї руське житє набирало чимраз більше сили. Бачинська з своєю знаменитою грою стала на довгі часи взірцем для наших артисток, хоч жадна з них (а було їх богато) не переросла єї.

З Перемишля їздив я як професор руського язика в р. (мабуть) 1865 на збори „Руської Матицї“ до Львова. Збори відбули ся в сали „Народного Дому“ під проводом пізн. крилошанина Жуковського. Він мав славу лїтерата. На сих зборах бороли ся ми вже за введенєм чистого народного язика в лїтературу нашу. На зборах промовляли в тім дусї Ксенофонт Климкович, Володимир Шашкевич, я, та ще дехто. Але мертву »Матицю« годї було напутити на народну путь. Она пішла відтак своєю дорогою постепенної унїфікациї нашої мови з московською. Впливи Дїдицького і Петрушевича Антона були сильнїйші. Дїдицький, великий неук на поли лїнґвістики і фі-

льольоґії фантазував заєдно про „адін язик“, хоч сам не володів московською мовою. Свої арґументи про „адін язик“ основував він виключно на фантазиї, далекій від науки, хоч заставляв ся тим, що колись слухав Мікльосіча викладів у Відни (мабуть в 1858/9 роках). На зборах „Матиці“ був мабуть і Лозинський, парох Яворова, але він став вже плисти по части руслом Дідицького.

VI.

Під конець 1865 року я рішив ся за намовою Кунцека і Евг. Згарського, що вернув як раз з Відня по іспиті на ґімн. професора, поїхати до Відня на науку історії і ґеоґрафії. У Відни перебув я від падолиста 1865 р. до перших днів марта 1868 р. і зложив іспит з згаданих двох предметів на цілу ґімназию з німецьким викладовим язиком.

У Відни, куди я поїхав від жінки сам, взявши з собою 50 зл., розкрив ся мені новий світ. Мій протектор тихий, крил. Гинелевич (і Антін Леонтович в части), постарав ся тихцем о те, що я примістив ся в хаті тодішного ректора віденської руської семінариї, о. Якова Ціпановського. Ціпановський полюбив мене ще в духов. семінариї у Львові і сам предложив мені, щоби я в него замешкав; а за 14 зл. місячної плати і за науку, яку я мав уділяти єго братаничеви Ціпановському (в IV. ґімн. клясі) дав він мені комнату і вікт ректорський. Вільний від буденних клопотів я міг віддати

ся зовсім науці, тим більше, що „Barbareum“ (руська семінария) містилось в одній камяниці, де був і старий університет. Від 8 години рано до 1 в полудне, а відтак від 4 – 6 міг я бути на викладах таких знаменитих професорів, якими під той час були: Ашбах (для всесьвітної історії), Єґер (Jäger) для австрийської, Льоренц (для німецької), Сімоні (для ґеоґрафії) з множеством доцентів. Доси не слухав я ніколи викладів історії, бо на теольоґії будучи, слухав лише історії церковної (Делькевича) і історії літератури руської (Головацького). Сей послїдний (поминувши вже язичіє, в якім подавав свій предмет) не вийшов нїколи поза часи Нестора. Кунцек давав менї деякі підручники до історії Греції, але всї мої відомости на поли історії рівнали ся великому зерови. Коли я вперве явив ся на історичнім семінари Ашбаха і почув розправку (якогось Нїмця) про питанє чи Белїзар, вожд Юстинїяна в боях з Остроґотами, був ослїплений чи нї? — з масою грецьких та латинських хронїкарських цитатів, тодї я став сьвідомий свого історичного анальфабетизму і мало що не рішив ся вернути в свояси і пасти Христові вівцї. В ґімназиї не чув я навіть (під проф. історії Левинським), чи жив коли на сьвітї Белїзар, а тут розправляють на тему, чи він був ослїплений, чи нї? Я страшно засоромив ся сам перед собою, але витревав в своїм намірі, бо

вернути домів було сполучене ще з більшим соромом. Я учив ся пильно і пильно (як кажуть в Сінявщині) знакомив ся з широким предметом історії. Результат в першім півроці був такий, що у обох професорів історії я зложив з успіхом три кольоквія, та що мене і мого товариша Целевича (який вже слухав історії на университеті у Львові під Цайсберґом) Німці наділили навіть стипендиєю für Lehramtscandidaten в річній квоті 300 зр. А стало ся се досить случайно.

Целевич і я пішли ми разом (бо разом і учили ся часто) до проф. Єґера робити кольоквіюм з австр. історії. Тямлю, що я мав відповісти на питанє: „Uiber die Religionskriege in den oester. Erbländern. „Виговоривши ся, я замітив, що подібні війни релїґійні з примішкою соціяльного питаня велись і на наших руських землях та добавив дещо про релїґійну унію і про повстаня козацькі в обороні православія і в обороні томленого польським правом селяньства. Професор слухав сих виводів і мабуть набрав пересьвідченя, що він має перед собою вже якогось історика. (Німці хоч і професори, мало знають нашу історию). Єґер вписав нам у сьвідоцтва не лише степень „vorzüglich“, але і спитав: „Beziehen die Herrn ein Stipendium?“ На те відповів дотепно пок. Юлько: „Leider nicht. Wir sind aus Galizien“. Єґер обрушив ся на сесю від-

повідь і замітив: „M. Herrn Ich muss ihnen aufrichtig sagen, dass die Herrn aus Galizien mir die schönsten Erinnerungen immer zurückgelassen. Sie kennen gewiss die Herrn Zharski u. Ludkiewicz. Das waren meine besten Schüler, eben aus Galizien. Bitte nur einzureichen. Ich bin mit ihren Antworten sehr zufrieden“ і т. д. Ми подали ся. Декан др. Zimmermann (фільософ) вже знав про нас, приняв нас дуже ласкаво, чудовав ся, звідки я ношу таке грецьке імя Анатоля і добавив (по моїм поясненю, що св. Анатоль був царгородським патріярхом): „Den lieben alten Mann kenn'ich nicht“. Ми одержали стипендию і то вже від октобра 1865 року, хоч я до Відня приїхав аж під конець падолиста 1865 р. Німцї добрі люде! Конець — кінцем — я учив ся дальше, в третім семестрі зголосив ся вже до іспиту, одержав письменні задачі з всесьвітної історії, ґеоґрафії та з педаґоґіки (від Цімермана), віддав їх в сїчни 1868 професорам, а в мартї зложив і устний іспит. Диво! Я так страхав ся сеї історії, а устний іспит видав ся менї приватною конверсациєю з моїми професорами. Правда, память була молода, а і робило ся денно по 10—12 годин. Тямлю, що для Єґера в семінарии історичній я зробив ще і семінарську роботу „про кольонїзацию Дакиї Траяном“. Сю роботу з цитатами в Нестора взяв сам Єґер до рецензиї, бо

другі товариші не тямили сего язика і бояли ся єї рецензувати.

Побіч науки управляв я тоді ще і другі поля у Відни: народне, політичне і забавне· На все якось ставало часу. Отсе оповіданє буде і цікавійше.

Передовсїм вписав ся я до чеського „spevackeho spolk-у“, яким тоді управляв знаменитий діріґент, хороший барітон і композитор Ferchgott-Товачовський, Чех, який колись гостив у старого Федоровича в Вікнї і там призбирав деякі наші пісні, які відтак вложив у вязанку славянських пісень („Стоїть явір над водою“; „Ой там на горі, малювали малярі“). В хорі давав він менї сольові барітонові партиї співати. В чеськім „Спольку“ мав я добру нагоду познакомити ся не лише з чеськими студентами, але і з словацькими, сербськими, хорватськими, словінськими та болгарськими. Відтак одержав я вільний вхід до „Чеської Беседи“, де опять познакомив ся не лише з молодежю, але і з старшими членами. На „Беседї“ побачив я вперве Івана Головацького, який був ц. к. транслятором на московський язик случайних актів, які треба було перекладати. Єго історию знав я вже докладно, т. є., ким був Іван Головацький (і єго брат Яков) зразу, видаючи „Вінок“, а чим став пізнійше? Яж і бачив єго книжку нїмецько-московську до науки сеїж

мови. В розмовах зі студентами славянськими, які нас Русинів держали за „Russen“, мав я нагоду пояснити їм, що ми, Русини, не одно з Москалями... Славянські студенти поодиноких народностий посідали вже у Відні свої студентські товариства, з'орґанізовані статутово, мали свої льокалї з бібліотеками і часописями. Чехи мали свою „Слявію“ та „Мораву“; Словаки — „Татран“, Хорвати свій „Велебіт“, Серби — „Зорю“, Болгари — „Балкан“, Словінці, які дуже гарно співали — своє товариство (імя призабув я), Поляки — „Ognisko“. Лиш ми, Русини, блукали ся по полї як вівцї. Знаю, що всїх товариств славянських студентів було тодї мабуть 9 чи 10. Не дивниця, що і в нас виринула гадка, засновати своє товариство.

З другого боку треба знати, що деякі славянські студенти заходили під той час до протопопа при російській амбасадї, славного Раєвського, куди і заходив сам Іван Головацький і куди водив від часу до часу і нашу молодїж. Сей Раєвський спонукав кілька років перед тим (мабуть в 1864 р.), що зі Львова переселив ся до Відня Йосиф Ливчак, недоварений ґімназияст та став видавати у Відні „Славянскую Зарю« і »Страхопуда«. Сей Ливчак спровадив до Відня Климковича і Остапа Левицького за добрі гроші на службу для „обєдинительної славянської ідеї“. Коли Ливчак

дізнав ся про наш плян, засновати своє окреме руське товариство, захотіло ся єму нам перебігти дорогу і в тій цїли запросив він декого з наших академиків до себе, щоби сю справу обговорити. Ми пійшли до него, балакали про дещо, а Ливчак став нам відтак читати якесь письмо (лист) Костомарова, в котрім мало стояти, що Славянам треба лучити ся в одно. З письма сего він повипускав деякі місця, що не несли воду на єго обєдинительний млинок. На сей підступ звернув єго увагу Остап Левицький (vulgo „Драла"). Він теж мабуть читав перед тим се письмо Костомарова, тож і замітив: „читайте весь лист!« Ливчак змішав ся, та за єго нельояльність скоро відтак позбув ся Левицького з редакциї »Страхопуда«.

Ксенофонт Климкович не брав участи в розговорах наших. Ми скоро зрозуміли задушевну гадку Ливчака, узнали єго простим підручним аґентом Раєвського і попращали Ливчака. Мимо сего відбули ся небавом збори загальні віденської руської молодежи в однім приватнім льокали (мабуть »zur Ente«) Там вже розправили ся ми з Ливчаком на добре і порішили засновати своє окреме студентське товариство. Було се в р. 1866. А було нас тодї у Віднн на всяких студиях досить хлопців. Юлїян Медвецький, Іван (брат мій) і Волощак (пізнїйший проф. полїтехнїки у Льво-

ві) на науках природописних; я, Юл. Целевич і Калужняцький (пізн. проф. унів. в Чернівцях) на істориї; Гапанович і Гладилович Дамян на студиях фільософії; Книгиницький (пізнійший др. медицини у Львові — скоро помер), Ник. Подлуский (лїкар в Болехові) і Венгринович на медицинї; Лев Шехович і Комарницький (піз. судові совітники) на правах; Кропивницький (син дир. школи норм. з Перемишля) на науках природи; відтак Загайкевич (пізнійше виїхав) на істориї і Йосиф Ганїнчак (технїк) пізн. інспектор зелїзниць держ. Ми рішили уложити статут товариства і подали єго до потвердженя властям віденським.

Так і стало ся. Однакож не всї з поіменованих приступили до нашого товариства, яке ми назвали »Сїчею«. Книгиницький виявив ся ряним кацапом, Децикевич (крайно бідний) і Венгринович (dtto бідний) пішли за Ливчаком, Калужняцький Омелян і Загайкевич станули осторонь. Заким ще товариство завязало ся то ми вже дали в мартї 1866 р. перший концерт в память V. роковин смерти Тараса. Ферхґот-Товачовский явив ся з своїм хором в салї »zum grünen Thor«, я держав річ, а Целевич виголосив декламацию Шевченкового „Невольника“ та мабуть грав ще на флєтї народні наші мотиви. По затвердженю статутів »Сїч« жила в сей спосіб, що члени єї сходили ся звичайно що суботи в комнатцї, яку

ми собі замовили в якійсь-то реставрациї, і де ми ділили ся всякими вістями з Галичини співали пісень та обговорювали біжучі справи. До »Січи« вступили відтак і деякі люде з становищем. Членами „Січи“, якої я був головою, були: о. Бачинський, заступник ректора дух. семінариї (пізнїйший крилошанин і ректор львівської дух. семінариї), о. Пелеш (пізн. владика), Іван Витошинський, секретар найвисшого трибуналу, оден аптикар Русин (імени не памятаю) та з часом і инші.

Головна цїль »Січовиків« була, сходити ся з славянськими студентами і репрезентувати поміж ними Русь нашу як окремий нарід, знакомити їх з нашою мовою і нашою піснею та лїтературою. Всї товариства славянських студентів (не виключаючи і старших віком) збирали ся дуже часто в ріжних більших льокалях на т. звані »комерси«. Поодинокі товариства тягнули жребій і мали або виступити з річею або співати своїх пісень. Тямлю, що оден з більших комерсів відбув ся в салях „der Gartenbaugesellschaft“, на якім явив ся і Раєвський з своєю родиною (своїм зятем) і засїв на першім місци. Славян, молодежи і старших, іменно Чехів, зібрало ся до 800 люда а може і більше. „Січ“ витягнула жребій, що має виступити з річею. Менї судилось сказати сю річ і я взяв собі за тему питаня, на яких основах мають Славяни спо-

лучатись? На примірах історії показав я, що всякі змаганя деяких народів европейських до винародовленя слабших наций не мали успіху, почавши від часів Карла Великого, а покінчивши на часах Йосифа II. і Марии Тереси. Кароль носив ся з гадкою, з'амальґовати романські, німецькі і славянські народи в одну етнічно одноцїльну державу, а сейчас по єго смерти ся держава розпала ся. Відтак носились нїмецькі цїсарі з тенденциєю ґерманїзациї Італїї, а вже Йосиф II. і єго наслїдники несли сю ґерманїзацию геть далеко аж в Семигород і в Судетські та Карпатські краї. А що стало ся? Национальні індивідуальности воскресли на ново і кождий з тих народів розвиває ся нинї на своїх народних началах. Так само і тенденция »обрусєня“ всїх Славян в користь Московщини є і буде пустою утопією тим більше, що вродженою прикметою Славян є як-раз национальний сепаратизм. Славяни можуть жити побіч себе, але кожде племя мусить розвивати ся свобідно і плекати свою мову та питоменности свої. По сих виводах я поставив питанє зібраним: „Чого хочете, братя Славяни? Чи уніфікациї в користь Москви, чи федерациї?“ Ну і всї Славяни крикнули в оден голос: Хочемо федерациї славянської! Результат був такий, що Раєвський сейчас забрав своє шматя і остентацийно вийшов з салї.

Мав я за сю річ трохи клопотів в віденській поліциї, але я витолкував якомусь Німчикови, що моя річ як-раз була звернена против »панславізму«, бо чейже Славяни заявили ся за плеканєм і розвоєм індивідуальностий национальних та не хотять йти в московське ярмо. Комісар поліциї на „Petersplatz“ був дуже вдоволений з сего коментаря і відпустив мене „in Gnaden“. Добрі ті Німці!

Тямлю, що коли я подав до поліциї свою річ на Шевченковий вечір в руськім язиці, то мене також покликали на »Petersplatz«, щоби урядникови розтолкувати зміст річи. В промові стояло слово »кров«. Тоді урядник просив мене, щоби се слово пропустити, weil es unestetisch ist von Blut zu sprechen, da vielleicht auch Damen zugegen sein werden...“ А якої то праці стояло, щоби Німцеви розтолкувати, хто був сей Шевченко?

Зразу, як ми познакомили ся з славянськими товариствами, гостили на комерсах і Поляки з „Ogniska“, на котрого чолї стояв студент фільософії Альфред Зґурський (теперішний директор краєвого Банку у Львові). Пізнійше не являло ся вже „Ognisko“ між Славянами. А причина була в тім, що я на однім комерсї „zu den drei Engeln“ зілюстрував режім Ґолуховського Аґенора в Галичині, іменно, що він безнастанно Русинів урядників переносив до західної Галичини.

Зґурський виступив проти моєї річи, але всі слав. товариства взяли мою сторону. Товариші з „Ogniska“ вийшли відтак демонстративно і зірвали з Славянами.

Як член славянського співацкого товариства взяв я з розказу діріґента Ферхґот-Товачовського участь в концерті на дохід будови чеського дівадла в Празї. Тодї (1866 р.) приїхала до Відня з Загребу пянїстка панї Задробількова. Вона зложила була в честь еп. Штросмаєра пісню сольову в хорватській мові. Я співав сю пісню та ще Михайла Вербицького сольову пісню на смерть єго жени. Пісня ся починала ся від слів »Ой, дайте ми покой, небесні кріпкі сили, що сумно поглядаєте на земські могили«. (Пісня ся забула ся між Русинами, хоч була дуже красна. Я єї відтак нїгде не чув, а переписана лишила ся у Ферхґота). Я співав обі сї піснї wie mir der Schnabel gewachsen ist, без всяких претенсий на артизм. Піснї і мій голос барітоновий подобав ся однакож так дуже, що сейчас на другий день приїхали до мене редактор дневника славянського „Die Zukunft“ і хтось з редакциї „Fremdenblatt-у“ і завезли мене просто до Гельмесберґера, музика. Перед ним співав я Шуберта „Der Wanderer“ (від es басового до as високого — повні дві октави). Гельмесберґер сподобав собі мій голос і предложив менї даром науку в консерваториї ві-

денській і 80 зр. місячної підмоги, щоби я лише з'обовязав ся через три роки по студиях співати в опері цїсарській. Предложеня сего я не міг приняти ся раз як жонатий вже чоловік (жінка моя лишила ся у свого батька, Йосифа, пароха в Добрій, з малим сином Омеляном, що родив ся в вересні 1864 р. а помер на анґіну по Димитрию в 1866 р.) а відтак соромив ся я пристати до театру замість кінчити студиї історії. Та чи був бив би я відтак зміг послужити мому народови яко оперовий співак?

Як симпатично відносили ся до горстки Русинів академиків славянські товариші, замічу лише те, що коли »Сїчовики« (хоч би трех-чотирох) явились колинебудь на славянських сходинах, то всї Славяне витали нас заєдно грімким: „Живілї Русіні — жівіо!„ Других товаришів они не витали так щиро.

Лїтом 1866 року заскочила нас у Відни війна австрийсько-прусько-італїйська. Австр. військами проводив па півночи нещасливий Бенедек, на полудни архікнязь Альбрехт. Бенедека били Пруси раз по разу, аж добили єго під Садовою. В тім бою поляг мій вуйний брат, Гнат Veith, син Вільгельма Veitha (жена єго була з роду Старосольських з Перемишля) як моложенький офіцир. Прусали приперли наші війська під Відень, занявши Чехію, Мораву і Шлеск. Віденьчуки затрівожились, бояли ся,

щоби Прусаки не бомбардували міста. Та вже по перших невдачах Бенедека вони всю вину приписували самому Бенедекови і заметушились. Тямлю, що товпа Віденьчуків потягла (я з ними) тоді до бурґу та і стала горлати „Nieder mit Benedek!« хоч сей „Haudegen“ мало був причастен сих невдач военних, а причина лежала в тім, що Прусаки посїдали нову скорострільну збрую (Zündnadelgewehre) а наші бідні вояки свої стрільби набивали ще Ladestock-ами (що 2—3 минути раз), та що мадярські полки неохотно вирушили на боевище з причин полїтики централїстичної Шмерлїнґа et Compagnie. Наші бідні вояки падали як мухи від цїльних стріл пруських. Тоді заключено скоренько з Італїянцями мир, відступлено Італії Венецию, а архікнязя Альбрехта покликано на північ. Альбрехт з своїми полками та недобитками Бенедека був би ще зміг здушити Прусаків, бо Чехи рвали ся до Landsturm-у і могли знищити комунїкацию Прусакам з Берлїном. Треба було лише видержати і не бояти ся того, що Кляпка з Мадярами орґанїзував на Угорщинї повстане. Але еґоїзм віденський знищив сї пляни. Віденьчуки бояли ся бомбардациї міста. І стало ся, що під Blumenau розпочала ся нова битва, коли нараз прийшов розказ, залишити дальшу оборону, хоч і дунайські береги були вже обваловані. Я чув тоді з уст Нїмцїв слова

зради: Na, was g'schiet uns, wenn der Preuss auch nach Wien kommen sollte. Wir bekommen statt der schäbichten Gulden blanke Thalerstücke. Австрия не хотїла оперти ся на Славянах, що горіли ненавистю до Прусака, а протеґовані Нїмцї зрадили єї.

Нам нїяк не можна вже було вертати на ферии домів північною зелїзницею, а мусїли ми їхати через Угорщину. Але як, de quibus? Тодї вислано мене до мінїстра просьвіти і сей велїв нам виплатити нашу стипендию за 3 місяцї з гори (75 зр.). Ми пустили ся в дорогу шляхом зелїзничим на Раб, дотерли до Дунаю в Найсенї, а відтак Дунаєм до Пешту, звідси до Нїредьгаза ще зелїзницею, а вкінци фірами через Мункач і гори до Галичини. В дорозї до Раб і в Найсенї ми чули ще громіт пушок з бою під Blumenau. З нами, у старих, давних ваґонах, їхали Саси (мароди). Саксонїя станула тодї по сторонї Австриї. В купе ми співали з ними пісню, яку они почали: „Wer will unter die Soldaten, der muss haben ein Gewehr“. В ваґонї подибав я і одного мародера (вже реконвалєсцента) Русина — капраля. Сей розказував нам, як виглядали тотї воєнні стрічи з Прусаками. Пруські кулї — казав — летїли градом на нас, а ми відповідали їм дуже слабонькими шаржами. Заким наш вояк зміг набити ґвер, то тривало кілька хвиль. Неоден, забувшись, вистрілив і свій

лядешток і став відтак гей фізик та лише перед кулями пруськими заєдно хиляв ся. Нам велено кілька разів бігти до штурму та ба — коли Прусаки все цофали ся. Годї було їх настигнути. А стріли падали раз-враз. В однім атаку повело ся нам надігнати Прусаків. Почав ся бій майже на вкулачки. Хлопції обертали ґвери кольбами до гори і били як довбнями. Передімною станув якийсь пруський офіцир, хлоп як дуб. Я вдарив єго кольбою в саме лице, він повалив ся на землю, але в тій самій хвилї я вже обомлїв і не знаю, що зі мною дальше дїялось. Мене найдено ще живого на побоєвищи з перерізаною рукою на рамени і віддано десь до шпиталю. А тепер їду вже домів.

В Пештї і за Пештом по зелїзничих двірцях чули ми циганську музику, що вигривала чардаші, неначе би не було нїякої війни, а тут і там на стїнах сих двірців виднїли плякати величезні, на яких ми змогли вичитати »Elien kiral Karol!« Мадяри проклямували своїм королем пруського архікнязя, мабуть другого сина старого Вільгельма, а в нагороду за се одержали відтак з рук ґр. Бейста пановане над Словаками, Русинами, Сербами, Хорватами, Нїмцями та Румунами. Чи не іронїя? Оправдала ся теория, що в Австриї ті народи приходять до своїх прав, які йдуть перебоєм.

Зі мною через Угорщину їхали: Юлько

Целевич і два питомці віденської семинариї: Теофіль Скобельський і Іван Пулюй (пізн. проф. фізики на німецькій політехніці в Празї). Пешт виглядав тодї ще дуже мізерно. Вайценштрассе була ще обведена парканами занечищеними. Улиці Андрашія ще не було. Хати низенькі і т. д. Зелїзницею ми зїхали лише до Нїредьгаза, близько Токая, і розуміє ся, що покоштували тут підтокайських добрих вин. Всюди де заїхали ми, співали своїх пісень, іменно в готели в Мункачи. Тут відвідали ми монастир Василиянів. В нїм проживав тодї Кралїцький. Запрошено нас на обід. Тямлю, що на першім місци засїв ігумен, біля него по обох боках посаджено Скобельського і Пулюя як питомцїв, відтак мене і Целевича. За нами сидїли сьвященики, а відтак низше „новаки“. День був пісний. В вазї поставлено рибю юшку, в котрій плавав оден кнедель. Сего виловив ігумен. Ми їли чисту юшку. По якімсь часї „новаки“ помолили ся і поклонивши ся глибоко настоятелеви, відійшли з рефектара. Нам, що ще лишили ся, дано ще більше страв і вина легкого, т. зв. »Schillerwein«. Василияни говорили по руськи, діялектом угорських Русинів. Кралїцький не зробив на нас великого вражіня, хоч після »Слова« львівського его величано дуже ученим чоловіком. Василияни жили достатно, мали свої поля і винницю.

В Мункачи дістали ми в якогось шваба

(кольоніста) фіру з трема шкапами (Тоні, Фані і Нані). Я запевнив шваба, що знаю дорогу через Карпати та що до Красного (де жив о. Роман Пасїчиньский як парох) недалеко. Під вечер рушили ми з Мункача ще ровенею на північ та наспіли на ніч до якоїсь корчми, де була вправдї яка-така обстанова домашня, де однакож нїхто не сидїв, а за те розсїла ся тьма тьменна блох. Переночувавши в тім зїдливім товаристві і умившись рано просто в ріцї, ми рушили в гори, що дуже стрімко двигались. В горах стрінув нас дощ, який провадив нас аж до Красного. В Альзо Верецк (Веречку) попасли ми конї, напили ся у старого жида Данила вина, попоїли крихту і під ніч пустили ся на перелай через Бескид. Ніч була темнїсенька, дорога щезла, ми виїхали по нашім вже боцї в якусь ріку, їхали нею по камінях поза північ, бо виїзду з ріки нїгде не могли подибати. Їхали просто носа. Я, що ручив всїм, що знаю дорогу, мусїв брести водою поперід конї і будьто показував дорогу. Бідний погонич наш кляв на нас і на всїх богів, доки по довгій блуканинї не повело ся менї знайти якийсь виїзд з сеї проклятої ріки. Чи се була Кривка, чи Сморжанка — не тямлю. Я в сих сторонах був перед 4 роками та їздив з старим Романом Пасїчинським з Кривого до Веречке, але дорогу мало тямив. Яким сьвітом ми відтак опинили ся на попівстві в

Краснім, се лише Бог сьвятий знає. Тут насїли ся на нас два вівчарські пси і нам годї було злїзти з воза. Колиж хтось із нас свиснув на свиставцї з горошком в серединї (жандармській свиставцї), пси щезли, але за те на попівстві (як нам розказувано відтак) настала трівога. Там чули, що хтось вїхав на обійстя та що пси уїдали. Але їм було дивно, що пси на голос свиставки затихли. Жена о. Романа збудила чоловіка і сина (Кирила) а ті сейчас узброїли ся, щоби відперти напад нічних гостий. Як лише пси відбігли, я підскочив до хати і виліз на драбину, що вела на дах. Тут почав я стукати палицею, оглядаючись заєдно, чи не підбіг брисько до мене. „Хто там?“ — роздав ся голос ізза зачинених сїнешних дверей. Я став вже відважнїйший і почав жартувати, відповівши лише: „се я“. Що за я? — Я! Аж чую, а старий о. Роман каже до сина: Кириле, маєш сокиру? Тодї доперва я назвав себе по імени. Двери розчинились і ми всї війшли до хати. А псів як не було, так не було. Так щож? Хата о. Романа була старенька. По однїй сторонї спала мати з дитинкою при грудях, по другій о. Роман під одною стїною, де ще не капотїв дощ із стелї крізь дїраву крівлю. Тількож нам молодим тодї нїчого не могло вадити. Ми поклали ся струджені дорогою (я по пояс мокрий) і виспались до сита. Бодай то молоді

літа! Впрочім у добрих людей, а такими були обоє Пасїчинські (батько мого шваґра Романа, що минув ся сего (1907) року), всїм добре. О. Роман пригадав собі на мій побут в него перед чотирма роками та сам згадав, що сей дїдусь, в якого я тодї лїру купив, так затужив за інструментом, що небавом і попращав сей сьвіт. „Від часу, як сей молодий пан з долів купив від мене лїру, пішло менї все в долину“ — казав умираючи.

З Красного дістав ся я підвізками жидівськими аж до зелїзницї в Перемишли. По дорозї біля Старого Міста мав я лише нагоду бачити стару жінку, чарівницю, як вона серед ночи в лїсї при дорозї шукала за яким то зїлєм. На палицї був увязаний глечик, в якім горів огонь. Сим глечиком сьвітила она собі поміж травами та корчами і шукала зїля. Я підійшов до старої і з цікавости розпитував єї про се та про те. Зразу вона мовчала, але відтак виявила менї, що шукає за зїлєм, яке лише в ночи зірване помагає людям.

В Добрій счудували ся, звідкіля я взяв ся, бо вичитали в дневниках, що Прусаки підійшли аж під Віденъ. Гроші, що вислала менї жінка на дорогу, почта звернула, а те ще більше всїх затрівожило.

По фериях вибрав ся я опять до Відня. Зі мною поїхав і мій брат молодший, Іван, на фільософію. Він кинув ся на природопись, ма-

тематику і фізику. Тепер жило ся менї веселїйше. При помочи семінаристів Скобельського Теофіля, єго брата (Василиянина), Івана Пулюя, Мелетія Гладишовського, мого брата, Івана, одного питомця угорського, Такача дяка і одного нанятого Нїмчика ми устроїли в церкві св. Варвари нотний хор. В Теофіля був хороший тенор перший. Хор наш громадив що недїлї множество народу, переважно Нїмцїв, хоч були і руські парохіяне. Ми співали неначе ангели, спокійно, поважно. О. Цїпановський знав ся на співі і гостив нас майже що недїлї. Небавом загостив до ВіднЯ і Литвинович епископ (суфраґан) з руськими послами до парляменту та він одушевив ся нашим співом так, що жертвував на біднїйших Сїчовиків (до „Сїчи" вступив тодї і покінчений питомець львівський Павлусевич) цїлих 50 зр. Від часу до часу співали ми на хорах і по грецьки з грецьким напівом. Ноти одержали ми з грецької церкви (на Fleischmarkt-ї). Маючи повне довірє у ректора Цїпановського і маючи ключ від головних дверей семінариї (Schönlaterngasse Nr. 10), менї удало ся від часу до часу брати з собою і Теофіля Скобельського на сходини з славянськими товаришами. Тямлю, що одного разу приїхали з Морави Ганаки в депутациї до цїсаря, щоби пожалувати ся на архіепископа Шварценберґа за те, що він до їх чеських сїл насилав нїмецьких сьвяще-

ників. Мене повідомлено, що в честь депутатів відбуде ся комерс „zu den drei Engeln“. Я викрав Скобельського з семінара і взявши ґітару під паху, ми пішли вечером повитати Ганаків. Що вже там говорило ся, те не цікаве, але коли ми в двійку почали співати наших пісень, то вже всїх очи звернули ся на нас. Ми співали і співали. Менше о те, що ми співали, але Славяни спізнали, що Русини посїдають так гарні пісні та ще о чисто славянськім характері. Бож і треба знати, що Чехи затратили вже в своїх піснях славянського духа, а переняли ся духом нїмецьких пісень. Тямлю, що пісню »Ой став Пугач на могилї« і другу, „Ой,Морозе, Морозеньку“, ми мусїли повтаряти, хоч співали лише в дуетї. А коли ми відтак заспівали і чеську пісню »Тече вода проті води, вітер до нї фока, ма міленка модроока з окенечка кока“, то вже жінки — Чешки мало що не цїлювали нас. О, Філько Скобельський був гарний хлопчик і тенор-соловейко! Співав з ґустом неначе той тробадур. Нас тїшило іменно се, що Русини вибивали ся чим раз більше ва верх в очах Славян.

В карнавалї в 1867 р. ухвалили всї 10 славяньских товариств студентських дати в »Sophien-Saele« славянський баль. Було нас 20 комітетових. Мене (я мав футро) вибрано скарбником. Кождий комітетовий зложив на кошти 20 зр. Ми рішили на сей баль запро-

сити цїсаря і архикнязїв, бо не хотїли, щоби ми Славяни були гірші від Нїмцїв. Для цїсаря виписали ми запросини на шовку. На бали мали ми вивести всї славянські танцї. В тій цїли вистарали ся ми, що споре число дївчат і академиків порішило учити ся всїх национальних танцїв у якогось танцюриста на Віденю. Коломийки учив нас Ганїнчак, якийсь Поляк — мазура, якийсь Чех — „беседу“, а Хорват своє „коло“. Саля була хороше удекорована трикольорами, а наші хлопцї по змозї прибрали ся в народні убори.

Ганїнчак, я, брат мій Іван, Комарницький, Шехович, Кропивницький та деякі Чехи, Словаки та Хорвати (всїх 12) станули до коломийки. Ганїнчак вів єї. Ми гуляли з завзятєм і коломийка визначила ся з поміж всїх танцїв. Вправдї ми доложили ще на покритє коштів (кождий комітетовий) знов по 20 зр., але показали, що живемо. З двору цїсарського не був нїхто, бо чеські посли тодї були в неласцї в горі.

Гей, гей! Який то щирий дух панував тодї між славанськими студентами у Віднї. Здавало ся, що як ті молоді хлопцї колись займуть у себе дома становища, то і виробить ся щира взаїмність між австрийськими Славянами. Не так однакож склалось, як ждалось... Словаків бідних віддано на поталу Мадярам, а Чехи — они і за Ріґера і пізнїйше за Ен-

ґля, Кайцля та Крамаржа, вели таки все еґоістичну політику в віденськім парляменті, ззирали ся з Ляхами як автономістами коронних країв, а Русинам ніколи не прийшли в поміч. Більше симпатий мали Русини вже у полудневих Славян. Ріґер, приміром, заявив послови Озаркевичови, коли сей звернув ся в ері Таффого до него: »Ja, meine Herrn, wir bedauern euch, aber — wir kennen euch nicht helfen“. Коли Ріґер був на львівській виставці, а я, як єго провідник по виставці, заінтересував єго в сїй справі (о сю відповідь неґативну, дану Озаркевичеви), то почув опять з уст сего будьтоби „першого Славянина“, і зятя Паляцького, що Чехи звязали собі тодї руки Поляками. Они стояли і будуть заєдно стояти при автономії країв коронних, а ми можемо і мусимо стояти заєдно в політиці при »автономії народів«. Тому я ніколи не хотів яко член парляменту (від 1893 р.) вязати ся з ніякими Енґлями, анї Кайцлями, анї Крамаржами та Пацаками, бо се була би бурійка для нас. Тому і увійшли ми яко руський клюб в близші зносини лише з Словінцями та Хорватами. В політиці суть максими, від яких політикови годї відступати.

Шкільний рік 1867 зужив я на письменні роботи до іспиту на ґімназияльного професора з ґрупи історії та ґеоґрафії, але побіч того ходив і на прелекциї в університетї і ін-

тересував ся справами »Січи«, де вибрано мене головою. В сім році приїхали до Відня два Українці, Іван Іванович Білозерський і Імшанецький з Борзни, оба молоді патриоти. Білозерський впровадив мене в хату Милорадовички, статної женщини, жени ґенерала Милорадовича. Милорадовичка була мабуть з роду Скоропадських. Вона заїхала до Відня, щоби шукати лікарської поради для свого відай 13-літного сина, що крихту не дочував, а мешкала при Baeckergasse. Була се богата пані та і українська патриотка. Вона подала мені манускрипт письма. „Посланія до Зорі« сербського товариства, писаний по московськи і просила, щоби я сей манускрипт видав на єї кошт друком у Відни п д псевдонімом. Я вволив єї волю. При сій нагоді я міг їй розказати про наші национальні заходи, як у краю, де видавали тоді „Правду“ так і у Відни, а з розговорів вийшло те, що треба би доконче у Львові засновати свою печатню, де би можна друковати все те, чого у Росиї не вільно. Милорадовичка зобовязала ся придбати гроша на друкарню у Львові. З того часу я бував у Милорадовички досить часто та з нею пережив одну цікаву історию. Іменно сполукала она мене, щоби а їй товаришив на масковий баль в Blumensälle. Вона перебрала ся за фортуну, а мене прибрала в костюм Гермеса. Коло 11. год. год. в ночи ми поїхали на маскараду.

Миларадовичка хорошого росту та і сьвітова жінка походила в костюмі дуже на тодїшну артистку віденську Geistinger-ку. Ми проходжували ся incognito по салях, коли нараз приступив до нас високий державний достойник *) і навязав з Миляradовичкою розмову по французьки (якої я не розумів). Сей достойник дуже цїкавив ся особою замаскованої Миларадовички, що говорила по французьки хорошо париським діялєктом, а відтак став говорити по нїмецьки та счудовав ся що маска говорила і по нїмецьки. Він запитав Миларадовичку: Kennst du mich, schöne Maske?—Wie soll ich dich nicht kennen? відповіла Миларадовичка: Du bist ja der Absalon von Sadowa. Der wahre Absalon hat sich auf der Flucht an seinen langen Haaren an einem Baume erhängt und du hast dich bloss an der Stirne geritzt (натяк на легкий стріл в голову, одержаний тим достойником в пруськоавстр. війнї) Миларадовичка в дотепі сказала, будьто він утїкаючи, задер ся о гиляку. Достойник обиджений сим дотепом сказав: Du vergisst dich, schöne Maske. Bedenke, dass ich zu meiner Disposition die Polizei habe. Миларадовичка не наполохала ся сих слів і відвітила: Ich muss dir sagen, dass ich mit Napo-

*) Імя подане в рукописї пропускаємо з цензурних зглядів. *Ред.*

leon auf Hofbällen promenierte und wenn ich ihm ein unangenehmes Wort gesagt habe, so wusste er mir immer eine gescheidte Antwort zu geben, dass ich als Frau schweigen musste. Sag mir auch einmal ein gescheidtes Wort... По сих словах достойник розгніваний відступив від нас, але велїв слїдити, хто під маскою криє ся?

Ми пішли до буфету і засїли до перекуски. Небавом сїв біля нас старий якийсь ґенерал, підслухував нашу українську розмову, якої не розумів і старав ся заговорити до Миларадовички. Але вона зміркувавши наміри ґенерала, сказала єму прямо: Du willst erfahren, wer ich bin? Lass das fahren. Dazu bist du zu alt. Geh lieber schlafen. Schone deine alten Knochen. Відтак по ґенералї наврязав ся до нашого товариства молодий, статний офіцир гусарин в мадярскім костюмі. І сего відправила Милярадовичка коротко, сказавши: Du bist auch neugierig zu erfahren, wer ich bin? Herzlicher Attillamann! Du bist von denjenigen, die glauben, dass der liebe Herrgott im Himmel madiarisch spricht? Indessen ist das eine Sprache, die man bloss zu den Pferden spricht.

Мадяр відвязав ся рівнож скоренько від нас, а ми бачучи, що нас слїдять, рівнож скоро забрали ся до виходу, сїли у свого фіякра, та велїли везти себе у Пратер. Але за

нами їхав безнастанно другий фіякер. Куди ми не скручували, він троп за тропом гнав ся за нами. Тоді з розказу Милорадовички пустив ся наш візник опять у місто і гнав вже шалено, що лише коні встигли. Сим способом ми уйшли погоні і завернули в Baeckergasse.

Коли я відтак в 1869. році був вже у Львові суплєнтом при польській ґімназиї Франціска Йосифа, загостила Милорадовичка до Львова, розпитала у Славніцького, завідателя книгарні ставропіґійської, мою адресу і явила ся в нашій хаті на Замарстинівській улици Я відвідав єї відтак в готели Европейськім, де познакомив ся з єї стареньким чоловіком у темних окулярах, та де ми опять обговорили справу заснованя у Львові окремої друкарні. Славніцький доніс сейчас Дїдицькому, що за Вахняниной розпитувала якась богата Росиянка, а сей, стрінувши мене відтак на »Бесїдї« страшно цікавив ся, з ким то я »хахол« стою в так близких зносинах з людиною з Росиї. Та мабуть доси він не заспокоїв своєї цікавости.

В часї 1867 р. явив ся у мене нечаяно панок в польськім строю і заявив менї, що ґраф Аґенор Ґолуховський, намісник Галичини, хоче зі мною бачити ся в готели Zum König von Ungarn (у Віднї). Я пішов туди і вперве побачив Ґолуховського. Він писав при столї, встав і заговорив до мене дипльоматично, по-

тираючись рукою по чолї: Proszę Pana, ktoś mi mówił, nie pamiętam już kto, że Pan tu studyujesz ruską literaturę? Czy tak? Я відповів, що учу ся від $1\frac{1}{2}$ року на віденськім унїверситетї історию і ґеоґрафії і що вже находжу ся в стадиї іспиту. Bo mówiono mi — перебив Ґолуховський, że Pan byś mógł objąć katedrę ruskiej literatury na lwowskim uniwersytecie... Я здвиг плечима. Bo proszę Pana Hołowacki idzie na pensyę, a właściwie ja nie mogę ścierpieć tego, że on formalny „Werbebezirk“ założył u siebie i profesorów gimnazyalnych werbuje do Rosyi. Я опять здвиг плечима і мовчав. A przecież Pan na suplenturze w Przemyślu uczył w gimnazyum ruskiego języka? Я потвердив се питанє, але додав, що учити руської мови в ґімназиї не те саме, що на унїверситетї. Tak, tak, ja to rozumię, ale Pan byś mógł objąć suplenturę tej katedry? Я опять замітив, що вже небавом піддам ся іспитови з історию і ґеоґрафії, та що добиваючи ся трівкого становища ґімназияльного професора, годї менї йти на суплєнтуру в унїверситетї. A jeszcze o jedno chciałbym się Pana zapytać, t. j. czy profesor literatury ruskiej musi wykładać i starosłowiański język? Я відповів, що наша лїтература тїсно звязана з лїтературою старославянською та старорускою та що взагалї знаня старославянщини вимагає ся від унїверситетського професора

руської лїтератури. Bo to, widzi Pan, ten Hołowacki przemyca pod pozorem staroruszczyzny (sic) język moskiewski na uniwersytecie i bałamuci młodzież ruską, a teraz (повторив ще раз) werbuje mi profesorów do Rosyi. Więc, proszę Pana, jak byś się Pan starał o katedrę ruskiego języka na uniwersytecie lwowskim, to ja Panu będę pomocnym, bo ktoś mi mówił, że Pan bardzo dobrze władasz ruskim językiem... aha! czy nie Janowski?

Я не дав Ґолуховському рішучої відповіди. З полудня, ледви я вернув домів, прибіг опять сей панок в польськім строю до мене на Schönlaterngasse N. 10 (до ректора Цїпановського) і представивши ся яко Abancourt, докорював менї: Czemu Pan tak chłodno przyjął propozycyę pana namiestnika? Я розтолкував Абанкурови, що история і ґеоґрафія не мають нїчого спільного з руською лїтературою і тим покінчив цїлу справу.

Як звісно, то катедру руської мови і лїтератури за форсовним старанєм еп. Литвиновича одержав по суспензиї Головацького — Омелян Огоновський, чоловік, що в 50. роках находив ся в таборі Дїдицького та писав вірші в Шеховича „Ладї“ чи „Семєйній Біблїотецї“ паламарщиною. Огоновський аж пізнїйше пристав до народного гурту та виявив ся вельми роботящим чоловіком. На мене дивив ся він заєдно довгі лїта зкоса, думаючи, що

я старав ся о катедру на унїверситетї, хоч я собі сего в голову не покладав. Пізнїйше дізнав ся я, що мою кандидатуру руської мови і лїтератури піднесено в „Руси“ Заревича.

На кілька днїв перед іспитом устроїла віденська „Січ“, якої я був головою, свій інавґурацийний вечір, на які запросили ми всї славянські студентські товариства. Було се мабуть під конець лютого 1868 року в роковини смерти Тараса. Не тямлю вже, в котрій з віденських саль ми устроїли сей вечер, але він випав досить сьвітло. Ми співали своїх пісень, деклямували, а в програму крім вступної річи увійшов також спів (мій) при лїрі. В перших днях марта покинув я Відень і моїх товаришів. Головою „Січи“ вибрано Юлїяна Целевича, (По Целевичу був головою Михайло Подолинський і другі). Я загостив до »Січи« аж в 1883 роцї при нагодї, коли львівські Русини вислали мене до Відня як делєґата на торжество пращаня Мікльосіча з становища професора віденського унїверситету. „Січ“ тодїшна була досить численна і складала ся з поважних людей, іменно д-ра Сїльського обох Окуневських та других академиків. »Січ« віденська стояла заєдно при прапорі нашої національности проти москвофілських ренеґатів. І в згаданім роцї на комерсї в салї Gartenbaugesellschaft, де почтили Мікльосіча річами, вінцями і співами, наші Січовики заняли по-

важне становиско. На тім торжестві говорив я в імени „Просьвіти“ і співав дві пісні.

Відтак був я у віденській „Січи“ аж в 1901 році в повороті з виставки праської. На комерсі в салі на Türkenschanze бороли ся наші Січовики з кацапами, якими проводив тоді Дудикевич.

VIII.

По іспиті вернув я домів, до жінки та якраз застав мого другого сина на смертній постели. Перший мій син, Омелян, що родив ся в Перемишли в вересни 1864 року, помер мені в 1866 році по св. Димитрию на анґіну (круп). Жінка поїхала була з ним на празник до Ціўкова, до свого стрия та там він перестудив ся. Я приїхав лише на єго похорони з Відня. Другий син вродив ся в Добрій на Стефана в 1866 році, та той занедужав на запалене мозку якраз, коли я по іспиті (в марті 1868 р.) мав вертати домів. Він умер на моїх руках небавом по моїм приїзді. А шкода мені було сих діточок дуже, а ще більше жінки, що падькала ся над ними як та квочка. З Доброї вистачив я просьбу до Ради шкільної у Львові о посаду суплєнта при котрій-небудь ґімназиї у Львові, у сам взяв ся поки що до історичної розправки про »відносини козаків (за Петра Сагайдочного) до Персиї та до кавказьких князїв. На сю тему напутила мене хроніка Швайцара Vallen-a „Reisebeschreibungen nach dem Orient“, яку я роздобув на лї-

цитациї якоїсь бібліотеки у Відни. Della Valle згадував в сій хроніці про Стефана, козака, що прибув на двір шаха перського Аббаса від козаків і старав ся наклонити его до відступленя козакам Требізонта, звідки козаки змогли би наручнійше нападати побережя турецькі. В Требізонті хотіли козаки зібрати свою фльоту та звідси непокоїти Турків. Помічні книжки до розправки найшов я в бібліотеці князя Володислава Чарторийського в Сінаві. Бібліотекар Друзевич був для мене на прислузі. Я склеїв сю слабеньку розправу та вислав еї до редакциї „Правди" у Львові, де еї і надруковано. Розглядаючи ся по бібліотеці Чарторийського, я найшов там богато друків з церковної літератури з XVI та XVII віка, Статут литовський, Острожські видавництва і Скорини кілька толковань „Vulgat-u" видані у Празї в роках 1518, 1519 за пановання Ягайловича. З сих книжок поробив я собі хороші виписки та у перше пізнав літературу нашу з тих часів. На сій роботі зійшов мені час аж до вересня 1868 р., до хвилї, коли зі Львова одержав я вість, що мене призначено на суплента до польської ґімназиї Франціїшка Йосифа у Львові. Я поїхав сюди з жінкою та маленькою донечкою Олександрою, що потішила нас по смерти двох синів.

У Львові жилось нам бідно. Місячна плата моя виносила 36·75 зр. Я мешкав зразу на

Замарстинівській улици за зелїзничим мостом, а відтак в каменици Сермака при улици Галицкій, де платив за мешкане 26 зр. Щасте хотїло, що в тім самім часї перенесено Омеляна Партицького, суплента з ґімназиї тернопільської до академічної у Львові, де рівночасно обняв дирекцию Вас. Ільницький, та що сей Партицький замешкав у нас та платив нам за снїдане, обід і станцию 20 зр. місячно. Мав я проте 30 зр. на житє. А їли ми, що Бог дав: Кусник мяса та пироги і клюсочки з сиром на переміну. Партицький не був перебірчивий.

У Львові застав я »Громаду«. На чолї є стояв Андрій Січинський та Корнило Сушкевич, конципіст прокураториї скарбу. Сейчас по приїздї моїм до Львова обняв я редакцию »Правди«, яку підписував до кінця року 1868 академик Микита (Він мав вже понад 24 лїт в »Громадї« — прочі були ще молоденькі). »Правда« стала виходити яко лїтературний тиждневник вже в 1867 роцї під редакциєю Лукашевича, а по роцї під редакциєю Партицького, якого Strohmann-ом був згаданий Микита. Був се орґан не лише народовцїв галицьких, а інтересували ся сим видавництвом і Українцї наші, именно Пант. Кулїш і Білозерський з Варшави. Колиж я переняв редакцию, тодї намірено орґан сей розширити і в тій цїли зїхав ся я з Кулїшем і єго женою в

Кракові якраз на Йорданські сьвята. З Кулішем уложив ся я так, що він буде присилати материяли до друку з України, а ми будемо усе порядкувати та старати ся о передплатників. Рік 1868 почав ся друком »Домонтаря« Кулішевої (Ганни Барвінок) почім містив я повість Нечуя (Левицького) „Причепа". Куліш поїхав з Кракова до Італії, сидів якийсь час у Фльоренциї, а відтак переніс ся до Відня, де через Мих. Подолинського та Пулюя впливав корисно на Січовиків. З Кулішем переписував ся я правильно раз або двічи в тиждень.

Небавом стали ми як додаток до „Правди" видавати і „Пентатевха" Мойсеєвого та заходив ся я і біля „Псалтиря" Кулішевого. Бувало, що в оден тиждень замість одного аркуша видано два і півтретя. Куліш обіцяв ся на все те присилати гроші, але у тім зглядї він був дуже неточний. Фінансові клопоти мучили мене. Ставропіґія, де печатала ся „Правда", вноминала ся грошей за кожде число з окрема, а з передплати самої сего гроша не було. Нераз і арештовано нам число, доки не придбали ми гроша на викуп. Я писав і писав до Куліша, та не міг діждати ся грошевої присилки. Через те заквасили ся наші дружні відносини дуже і виправдали ся слова Кулішихи, які она сказала до мене в Кракові: „Я вас жалую, бо Ви з моїм чоловіком не

довго видержите". Друковало ся богато, а гроша не було. А додам, що для контролї я не вів сам адмінїстрациї, а зложив єї з академиків. Тодї я і розійшов ся з Кулїшем. Він звернув менї всї мої листи, а я звернув цїлу єго переписку зі мною.

Побіч „Правди", до якої писали Федькович, Шрам (старший Воробкевич, що був тодї православним попом у Львові) та Данило Млака та і деякі Галичани, примірем Лучаковський з Тернополя, що вистачав повістку „Боніфат" (я переробив єї з ґрунту), я заняв ся і заснованєм „Просьвіти". Гадка засновати товариство для „пізнаня народа і просьвіти єго" жила вже від довшого часу посеред львівської громади та нїкому було взяти ся за єї осущенє. Коли я познакомив ся з Корнилом Сушкевичем і спитав єго, чому він як голова „Громади" не возьме ся за заснованє товариства, то одержав від него клясичну відповідь: „Не мішайте ся в се дїло, бо Ви наших справ не знаєте. Нас народовцїв є лише маленька горстка, ми не хочемо компромітувати ся перед „сьвятоюрцями". Мимо сего „Громада" рішила приступити до заснованя товариства, щоби пізнавати нарід наш та взяти ся за єго просьвіту. До уложеня статута взяли ся старші Русини, іменно побіч Сушкевича та мене: Партицький, Юл. Романчук і Борковський (мабуть). Були вже з старших Ру-

синів тоді у Львові: Ільницький (директор ґімназиї), Димет (купець), Михайло Коссак (приватист), учитель з Підбережець Врецьона, Лукашевич, Климкович, Заревич, Горбаль та Микита. З академиків були: Андрій Січинський, Желехівський Маркил (суплент руськ. ґімназ.), Желехівський Евген (соколик), Навроцький (бузько) та ще кількох.

Зложивши статут „Просьвіти", ми скликали збори на „Стрільници" міскій, бо Совіт „Народного Дому" салї не дав. На голову зборів запросили ми Русина-купця Товарницького. Він жеж мав камяницю на дикастерияльній улици і слив за найбогатшого купця у Львові. На зборах явило ся 72 членів, неначе 72 учеників Христа. Товарницький відкрив збори, але опустив небавом місце провідника, побачивши, що нема на зборах сьвятоюрців. Правда, був на зборах і проф. унїверситету, Омелян Огоновський, але молодїж не мала до него ще в тім часї великого довіря, бо Огоновський таки держав ся ще старої партиї, а колись навіть писав в »Сємєйній Біблїотеції« паламарщиною. По Товарницькім обняв я провід зборів, а по всяких програмових річах вибрано мене головою. Се стало ся в падолистї 1868 р. Народовцї заснували перше своє товариство у Львові — зорґанїзували ся.

Заснованє „Просьвіти" як товариства статутового мало свою вагу. З того часу на-

родовці розростали ся в краю як народне сторонництво в супротивности до „Слова“ Дідицького, що вело хитро звільна Русинів галицьких в табор московський. Засноване „Просьвіти“ повитало щиро і богато сьвящеників з провінциї, що доси були „невиразні“. Стефан Качала прихилив ся до нас сейчас з всею щиростию. Так само старенький о. Заячківський, котрий на зборах виголосив коротеньку, але ядерну, неначе проґрамову річ, згадавши про того „грецького героя, що доторкнувши ся матери землї набирав нової сили до боротьби. І нам треба оперти ся на народї сказав віщим словом, щоби остояти ся в боротьбі з всіма, хто противний нам“. Дивним дивом написав тодї до мене письмо з похвалами для „Просьвіти“ і Іван Наумович та обіцяв ся писати популярні книжочки. (Пізнїйше, як звісно, сей сам Наумович заснував кацапське товариство ім Качковського, щоби кирпинити в народї).

Першу книжочку „Зорю“ видали ми в двійку з Партицьким, а наклад дав я таки, позичивши 60 зр. товариству на вічне віддане. „Просьвіта“ була солею в оцї Дїдицькому і єго кліцї. Він нападав на нас в »Слові«, кажучи, що Вахнянин — се аґент Чарторийського і Польщі. А я Чарторийського не бачив тодї на очи, а коли пізнїйше єго пізнав в Сїняві (він був колятором мого батька), то і пі-

знав в нім чоловіка не широкого горизонту. Хоч Владислав Чарторийський був дипльоматом польским для Іспанії та Франциї, то про справу руську він не мав ні найменшого поняття. Дідицький промахнув ся грубо, назвавши мене аґентом Чарторийського, так само як промахнула ся Gazeta Narodowa, назвавши мене за мої виступи у Відни moskalofil-ем.

Маючи зорґанїзоване товариство і видаючи популярні книжочки, рішили ми сейчас застукати о субвенцию до галицького сойму До сего мали ми повне право. В тій цїли вибрав ся я як голова з Корнилом Сушкевичом на авдиєнцию до тогдїшнього маршалка краєвого, старого Льва Сапіги. Старий дипльомат похвалив наші наміри, але поставив притім питанє, чи не було би добре печатати видавництва »Просьвіти« латинським абецадлом. На сю пропозицю відповів я так само хитро старому Сапізї, як хитро він до нас заходив: »що впроваджене латинського абецадла убило би »Просьвіту« в зароді, причім я указав на рік 1859. і пропозицию Іречка, проти якої повстала в цїлім народї сильна опозиция. Сапіга зрозумів, здає ся, сю відповідь дипльоматичну і рішив ся вставити в буджет краєвий 1000 зр. для »Просьвіти«. Сим часом сторонництво наше росло з дня на день на гризоту „Слова“ і цїлого св. Юра, де мене дуже незлюблено за видавництво Пентатевха і за

видане катехизма Дегарбена в народнім язиці в перекладі о. Сілецького. Крилош. Малиновський, з котрим я сходив ся на »Бесїдї«, грозив менї анатемою за оба видавництва. І дивно! Саме духовеньство не брало ся за переклад сьвятого Письма, а на нас поставало! А се характеристична проява з тим св. Письмом! Перше толковане св. Письма зорудовав доктор медицини Францісок Скорина з Полоцька; катехизіс (хоч протестантський) видав Будний, а Пентатевха видавав Кулїш. А духовеньство наше спало сном блаженим та метушило ся, коли за него роблено роботу. „Як ви могли написати в катехизисї, що рожденого Христа повитали перші »пастухи«, коли Єго повитали »пастиріє« — кричав Малиновський на »Бесїдї«.

З часом на сїй »Бесїдї« як центрі товариського житя львівських Русинів приходило до завзятих розправ між нами „Просьвітниками“ а старою ґвардиєю Дїдицького, іменно завзятим Малиновським, Вас. Ковальським (головою „Бесїди“) і маленьким, але добрим крилошанином Кульчицьким. Всї они не любили нас дуже за наш народний напрям в лїтературі. Але ми росли заєдно в силу та вкінци і переросли їх, а перерісши числом на „Бесїдї“, ми на загальних зборах вибрали головою „Бесїди“ віцемаршалка кр. сойму Юліяна Лаврівського замість Вас. Ковальського, почім

всї крилошани і дехто з сьвітських виписали ся з товариства, а нам лишили не тілько »Руську Бесїду« але і »Народн й театр«, що стояв під управою »Бесїди«. »Zwei Fliegen auf einen Schlag« удало ся нам сим способом зловити.

Лаврівського вибрали ми також головою „Просьвіти“ з II. роцї єї єствованя. Се був зручний полїтичний шах з нашої сторони, бо Лаврівський дав нам собою поважну фірму. Маючи „Бесїду“ і »Театр« в своїх руках ми витворили з сих інституций два нові центри до роботи народної. „Просьвіту“ спровадили ми навіть до комнат „Бесїди“, а „Бесїда“ вже таки остала ся осередком товариського житя львівських Русинів. Старі сходили ся вправдї в канцеляриї Совіта »Нар. Дому«, але там житя не було. Розуміє ся, що з того часу театр наш вигнано з великої салї „Народного Дому“ та він мусїв заїхавши до Львова, грати в салї на „Стрільници“ міській, але грав на пакість і грижу сьвятоюрцїв. З антаґонїзму до нашого театру зорудували відтак наші »обєдителї« свою сцену під дирекциєю Моленцького. Народною сценою управляв зразу Бачинський, а відтак Романовичка. Тут додам, що нам небавом повело ся загарбати і Моленцького трупу театральну. Ми викупили єго з довгів, дали єму субвенцию краєву, а »обєдинителї« остали ся на леду. До сего дїла приложив я

тим радше руку, що Моленцького трупа була чистою пародиєю руського театру. Сам Моленцький був дуже добрий комік, та, на жаль, дав ся увести ворожій нам кліці. По тім факті він небавом помер, а сцена наша перейшла в руки згаданої Романовички.

Хто би схотів розслїдити, з якою злобою відносила ся сьвятоюрська та ренеґатська кліка до нас народовців і до наших інституций, най завдасть собі труд та повідчитує „Слово“ і пашквільний будьто гумористичний листок, видаваний Стебельським за гроші Дїдицького. Сего Стебельського розволочив Дїдицький, а відтак уживав за орудє проти нас.

Лаврівський вів „Просьвіту“ досить добре, се значить: Ми трудились а він давав свою фірму. Субвенция краєва була, тож можна було видавати більше просьвітних книжочок. Пашквілї »Слова« ми байдужили собі, а ренеґатам сьміяли ся ми в очи. Табор наш зростав. Галичина осьвідомляла ся национально. Що року сьвяткували ми Тарасові роковини смерти концертами, на які я яко радний міста Львова діставав даром салю чи то маґістратську, чи на Стрільници. На вечерницях Тарасових являла ся не лише спора громада народовців львівських та з провінциї духовеньство, приходили до нас в гостї і Поляки та любовали ся нашою піснею. Менї повело ся тодї зложити співацьке товариство „Те-

орбан“. Я помістив єго таки у себе в хатї. Наймив фортепян, приняв на науку школярів, а учителем на скрипках та фортепянї був з ласки та по знакомству тодїшний львівський музик Ґунєвич. Він і мешкав у мене, бо жив в крайній бідї. На скрипках грали тодї Яюс (лїкар теперішний в Сокали), Дрималик (молодший), старший Лапіцький грав на чельо. Сей Ґунєвич дав менї перші понятя про гармонїю. Він учив і Бажанського. Коли ж раз почув Ґунєвич мої власні пісоньки при ґітарі, він заохотив мене до композициї. Я складав пісні, а він справляв їх через якийсь час, доки я не навчив ся складати ті пісні без похибок. Ґунєвичеви виробив я також місце учителя музики (співу) в академічній ґімназиї. Він грав за те на вечерках Тарасових, а я управляв хором. А співали тодї в тім хорі добрі співаки: молоденький Закревський (пізнійший оперовий артист) та другі молоді хлопці. На концертах, які давали ми в »Бесїдї« грала моя вуїна сестра Файтівна на фортепянї, а я співав всяких пісень. Пізнїйше навязав я знакомство з кружком співацьким Signio-го, де я, Витошинський Айталь, Ардан та ще деякі Поляки, як Цетвінський, Льоренц (син Льоренца з Перемишля), Кульчицький (барітон) і другі співали всякі квартети руські Лаврівського та Вербицького.

Відтак удало ся менї навязати знаком-

ство з співочою школою Правнової (Правнова, жінка начальника огневої сторожи міської, колишня артистка сцени в Градци, учила дівчат львівських співу сольового), то і єї учениці брали участь в наших руських концертах. Я співав в їх товариствах, а за те они помагали нам охотно в наших концертах. А треба знати, що спів був і буде завсїгди дуже добрим средством до будженя национальної сьвідомости. Вступ на наші концерти був заєдно ґратісовий, тож слухачів було аж надто, а за співом ті слухачі слухали і наших річей про Шевченка та про нашу национальну проґраму і одушевляли ся декламациями. »Бесїда« була тодї центром руського житя, »Просьвіта« йшла досить скоро в народ, а »Народний театр« одушевляв провінцию. Ґунєвича (який на жаль сильно напивав) взяв я був з собою в р. 1870 на вакациї на село до тестя мого, до Доброї та тут поміг він менї до зложеня півтора акта моєї опери „Купало". Я творив лїбретто і мельодиї, складав все в цїлість, а він справляв гармонїю та показував менї способи інструментованя. Під єго рукою студиював я Льобого науку гармонїї і інструментациї та довів до того, що вже і для нашої сцени я дещо клав під ноти, приміром піснї з »Бондарівни« Заревича. Ґунєвич перенїс ся відтак до Познаня, де була єго донька на польській сценї артисткою, став там директором музичного то-

вариства і помер небавом, не відвикши від чарки. Коли я по єго відїзді дав відтак концерт у Львові, на якім випровадив при помочи обох панен Любовичівних та деяких хлопців ґімназияльних і старших співаків I акт моєї опери »Купало« то несовістний Матюк написав тоді до „Слова“, що се не моя робота, а робота Ґунєвича. Матюк пробрехав ся, бож Ґунєвич не витворив ні одної мельодийки в моїй опері, не розумів ні слівця по руськи, а лише справив мене тут і там, чого я не соромлю ся, бож учити ся у такого местра, яким був Ґунєвич, не було би соромно і Матюкови. По 1870 роцї я спорадично доповняв »Купала« частина по частинцї довгі лїта, бо і часу не було за шкільним занятєм, а вже тоді Ґунєвича не було в живих. Покінчивши сю мою роботу, я переробляв єї та доповняв тричи, поки не надав їй теперішнїй вид. Не мав я ніколи претенсиї звати ся музиком, або композитором, Я був і лишив ся слабеньким автодидактом, що не змарнив дрібки музикального таланту та не соромив ся учити ся від людей — музиків з заводу. Яж учу ся і доси гармонїї та форм музичних. Ich sang und componierte, wie mir der Schnabel gewachsen.

В 1870 р. вичитав я в Gazet-ї Narodow-ій конкурс на зложенє піснї до слів, які треба було підняти в редакциї сегож дневника. Я

зайшов туди і дістав текст пісні: „Чи така вже наша доля, чи така судьба вже нам? щоб сей гарний край Поділля все служив чужим панам? Що Татари не спалили, те нам видер Німець—Жид, а всі край наш руйновали, тепер нужда, що аж гидь. А вже преці́нь може час лучшой долї і для нас! Од вік — віка ті поля руська сіяла рука, а широкий степ Подоля витоптав кінь козака; Німцї степи поміряли, в поле, в хату Жид іде; а де наші батьки жили, синам жить нема вже де! А вже прецїнь і т. д.

„Козак з віка власну церков і свій власний загін мав, Татар не був в ей порозї, Німець патент прибивав: щоб забрати срібло-злоло і стопити сьвятий дзвін; тепер жидівська голота бере цвинтар на вигін. А вже прецїнь може час.... і т. д. Козак з віка власну мову і свій власний закон мав, старші слали установи, старших сам він вибирав. Нинї право тра платити, нїби право якийсь дар, навіть і смерть заплатити, щоб не зїхав жид-нотар. А вже прецїнь може час лучшой долї і для нас“.

Я до сеї піснї доробив мельодию з супроводом фортепяну і вислав під шифрою на конкурс. По якімсь часї загостив до мене (я мешкав тодї в камяници Сермака) якийсь молодий панок, представив ся Володиславом Федоровичем, сином автора тексту, властителем Вікна і вручив менї 100 зр. премії за пісню.

Батько єго написав сю поезийку в часах, коли Німці загорнувши Галичину, стали в ній по своєму ґаздувати. Під сю мельодию підложив відтак за призволом Федоровича Омелян Партицький другий текст і єї виконувано відтак на концертах в память Шевченка і при других нагодах.

IX

Але я відійшов крихту від хроніки нашої народовецької роботи в сих часах. Тож верну до року 1869.

В тім році руські посли соймові (а було їх мабуть 29) поставили внесенє на упорядкованє национальних прав в краю між Русинами а Поляками. Сойм переказав се внесенє кр. Виділови, а сей скликав „анкету угодову" для скодифікованя закона национального. Провідником анкети був старий Бадені, батько нинїшного маршалка та б. намісника і президента кабінету. З руської сторони покликано тодї крилошанів і послів соймових Павликова та Петрушевича, відтак д-ра Шараневича, дир. Ільницького, проф. унїв. Сроковського, Юл. Лаврівського, Корнила Сушкевича та мене, суплєнта ґімн. Франціска Йосифа. З польської сторони були: посол Пашковський з Кракова, адв. Кабат, проф. ґімн. академічної Тшасковський, Штаркель (літерат) і др. — всего також 8 мужа.

Анкета поділила ся на дві секциї: правничо-адміністрацийну і шкільну та взялась за

кодифікацию национального, краєвого закона. Про закон не говорю тут, бо він був надрукований. Цікаве було лише те, що Петрушевич, Павликів та Шараневич — три заступники старших Русинів — визнали зараз на однім з перших засідань, що они (именно Петрушевич) узнають нарід руський окремою нациєю не лише від польської але і від московської нациї. Се знаменне! Анкета відбула над 20 засідань в Виділї краєвім (при улици Коперніка), скодифікувала все як слїд, мусїла признати і признала Русинам досить широкі права национальні, які відтак мали прийти під ухвалу галицького сойму. Для нас народовцїв була се важна хвиля, бо ми у перве стали елементом полїтичним. Ільницький, Лаврівський, я, Сроковський та Корн. Сушкевич репрезентували в тій анкетї сторонництво народовецьке, хоч Сроковського зачислювали старі до себе. Та ба! Заким ще зібрав ся сойм, пішла клич між старими (в „Слові“), що они не потребують договорювати ся з Поляками о права национальні, та що посли підписані на внесеню стягають свої підписи. Доки — сказано — Москалї не помирять ся з Поляками, чи Поляки з Москалями за кордоном, доти „єдина Русь Галицька“ не може договорюватись з Поляками в Галичинї. Так арґументовано на ухо і в тім дусї писано в „Слові“. „Ми »тверді Русини« не буде-

мо мирити ся з Поляками, а тих, що хотїли миритись (на певних основах), назвало „мягкими". Посли соймові руські цофнули проте свої підписи на внесеню з 1869 року з виїмкою послів Юл. Лаврівського, Стефана Качали та ще кількох. Полякам сей крок був дуже на руку. Видїл краєвий скористав з сеї заяви та оперши ся на тім, що не всї §-фи скодифікованої устави перейшли в анкетї одноголосно, а лише більшостию голосів, або в окремій кодифікациї. — Видїл краєвий сказав відтак соймови, що задля сих причин цїла справа стала безпредметовою. Хоч ми не вірили в щирість Поляків і знали добре їх наміри супроти нас, то таки — по моїй думчї — заява „твердих" була полїтичною похибкою, позаяк зірванє переговорів приписано Русинам, а Поляки удержали ся в німбі, що они радо признали би Русинам їх права, та — на жаль будьто — Русини самі не хотять сих прав для себе Ми однакож добре розуміли маневр наших „твердих". „Тверді" бояли ся розросту і скріпленя народовецького елементу в Галичинї, бо закон проєктований признавав национальні права лише Русинам а не Москалям, або москвофілам. Їх програма „обєдиненя" була би лише потерпіла, а на се не могли призволити Каткови і Аксакови враз з хитрим Малоросом Богданом Дїдицьким. Шило з мішка вилїзло.

З сего часу Русь галицька таки дуже виразно поділила ся на два табори национально-політичні. Тут мушу провірити, що Павликів та Шараневич одушевляли ся в часї розправ анкетових нашими внесенями та проєктами до закону национального. Они чули потребу скріпленя нашого елєменту. Павликів в приватних розговорах зі мною був навіть досить щирим народовцем. Він розумів, що треба використати хвилю та згодив ся навіть на мій проєкт, щоби Львовяни дали почин до засновин першого полїтичного товариства „Руської Ради“, що мала нас на вні репрезентувати. В часї засїдань »угодової анкети« я виробив навіть статут для сего проєктованого полїтичного товариства і ми, позбиравши людей, зійшли ся вже були в малій сали „Нар. Дому“, щоби приняти сей статут та вислати єго до одобреня краєвими властями. Та знов склало ся лихо, придумане хитро „твердяками“. На зборах мав проводити крилош. Кульчицький. Він явив ся в сали, однакож побачивши, що наших є більше, чим мертвих »Словістів«, заявив, що з поліциї не прийшло ще призволенє на збори, хоч се була сьвідома лож, яку ми сейчас провірили. Тверді сим-часом сконсолїдували ся і на других зборах вибрали вже свій виділ, а товариство назвали „Русскою Радою“. Тодї кинули ся ми до Перемишля і там при помочи крил. Григ.

Шашкевича і б. січовика Шеховича заснували „Народну Раду“ як антідотум проти »Руської Ради«. Мене вислано тоді до Перемишля та і діло повело ся добре.

„Правда“, що виходила у Львові як літературний тижневник, не була в силї заступати наші национально-полїтичні інтереси та простувати ті всї клевети, які Дїдицький враз з Площанським кидали на народовців. Нас осуджено за ряних польонофілів, какоґрафів, зрадників Руси сьвятої і т. д. Провінцию баламучено на всї боки. Ми мусїли проте подбати о свій полїтичний орґан, щоби інформувати провінцию про наші змаганя. Тодї за нашою спонукою рішив ся Юлїян Лаврівський видавати двічи в тиждень »Основу« як полїчичну часопись. Гроші на те мав він з т. зв. „рустикального Банку“, а редактором настановив Ксенофонта Климковича. До сего орґану написав я і довшу статю під титулом: »До чого ми доборoли ся?« В розправцї сїй, опертій на актах, я перевів доказ, що віденьське мінїстерство дурило і дурило наших полїтиків від часів Шмерлїнґа аж до 1868 р. та що руська полїтика вдоволялась через весь час лише писанєм пропамятних письм до мінїстрів, а для народу руського реальних користей дуже мало зуміла придбати. Яхимович, Литвинович та Кузємський служили вірно Нїмцям, надїяли ся на Шмерлїнґа, відтак

на Bürgerministerium Lasser-Giskra-Auersberg. а симчасом Ґолуховський з Землковським повели діло так, що Русини опинили ся в дурнях. Поляки вправді абдикували з т. зв. »резолюций галицького Сойму“, але одержали за те национальні права в урядах і школї та загарбали для себе режім в Галичинї. Не помогла нам і льояльність, яку полїтики наші в державній радї мали заєдно на устах, бо остаточно дїла наших хитрих але перехитрених Ґолуховським провідників руської полїтики вложили Полякам і мінїстерству доказ в руки, що gros Галицької Руси також зітхає до национального, релїґійного та державного „обєдиненя“ з Москвою. А зложили ся на сей доказ дїла такі, як: обрядовщина, проголошенє адін народ від Карпат по Камчатку по Садовій та еміґрация католицьких попів до Холмщини, щоби єї оправославити. Трицять вісїм доносів Ґолуховського до мінїстрів австрийських та до пісарської канцеляриї та зручна полїтика польських менерів полїтичних під проводом Фльорка зробили се, що Віденъ пустив Русинів в „трубу“, що Землковський зміг пересьвідчити Корону (як сам каже в своїх записках, виданих женою по єго смерти), що в Галичинї треба державі оперти ся не на хитрих Малоросах Дїдицького, а на польськім елєментї, який обіцяв ся стояти при Коронї

(przy Tobie, Panie, stoimy i stać chcemy). Москвичі наші наварили пива, а Русь Галицька мала се пиво випити і пє єго мабуть доси.

„Основа“ не удержала ся довго. В нїй мали вартість лише статї Ст. Качали. Климкович не дописав. Він жеж їв колись і з жолоба Ливчака у Відни. Народовцї не могли вдоволити ся таким орґаном млавим і почали опять заходити ся коло відновленя »Правди« як місячника. Сам Лаврівський небавом помер на тиф. „Просьвіта“ втратила свою фірму і вибрала Володислава Федоровича, властителя Вікна.

Володислав Федорович вніс в »Просьвіту« досить житя. Він щиро прихилив ся до народовців та — на жаль — якось не умів переняти ся духом, що віяв в нашім таборі Я пізнав Федоровича з того часу, коли написав для него пісню. Відтак звів мене з Федоровичем близше директор Вас. Ільницький. (Я в р. 1870 прийшов вже до руської акад. ґімназиї). Він поручив мене Федоровичеви на професора руської лїтератури. Федорович йно що вернув тоді з Анґлії, де студиював шкільництво і бажав познакомити ся з нашою лїтературою. В тій цїли спровадив ся він до Львова з своєю материю і якоюсь своячкою. Я заходив до него кільканайцять разів вечером та при гербатї розвів перед ним і єго родиною короткий нарис нашої лїтератури від

найдавнійших до найновійших часів. Науку сю подавав я їм наглядно, приносячи з собою поодинокі книги, чи видавництва, або подавав з деяких творів ексцерпти. Федорович увійшов сим способом крихту в духа народовців, але не мав часу зжити ся сим духом і ним переняти ся. Мимо сего рвав ся він до того, щоби достойно репрезентувати товариство. Коли в Соймі пос. Поляновський виступав з інкримінациями проти видавництв »Просьвіти« і перевів ухвалу, щоби »Просьвіті« сойм відобрав субвенцию, то Федорович подарив товариству 10.000 зр., які єму був видав єго брат. Він і приїздив майже на кожде засїданє виділу з села, а на загальних зборах проголошував розумні річи інавґурацийні. Тількож чи був коли хто на сьвіті, щоби всім Русинам догодив? Бувало, козаки виберуть собі кошового, йдуть з ним в огонь, а в кінци — видадуть єго Полякам.

Так стало ся і з Федоровичем. На зборах — ні сїло, ні пало, виступив проти него Корнило Устиянович (було се в другім році голововства на »Бесїдї«) з доказом, що він не дуже то докладно присвоїв собі руську мову та що свої річи списує в ориґіналї в язицї польскім, які єму відтак другі люди перекладають на руське. Натеревенїв тодї Корнило багато на сю тему (Він одушевляв ся для всяких справ лише хвилею і дуже легко змі-

няв свої переконаня), а се і було причиною, що Федорович відказав ся від дальшого головоства в товаристві. Як пізнійше ми провірили, то Корнила Устияновича наустив до сих замітів Петро Сушкевич (др. мед.), з наміром, щоби промостити свому стрийному братови, Корнилови стежку до головоства „Просьвіти“. Так виправдував ся передомною та Партицьким Устиянович. По Федоровичу вибрано головою проф. унїверситету Омеляна Огоновського. (Про кандидатуру Кор. Сушкевича ми дізнали ся опісля). Факт з Федоровичем, що щиро хилив ся до нас, сьвідчить о великім таланті Русинів взагалї і умілости їх відтручувати від себе людей. З того часу Федорович відшибнув ся від нас та був навіть час, що єго мало що не перетягнули до себе кацапи.

Тепер верну я ще до духа, який розносїв ся був в руській ґімназиї у Львові в часї, коли під дирекциєю Пйонтковського лише 4 кляси мали руський викладовий язик.

Одного дня вернув Омелян Партицький зі школи та показав менї спалену сїрковим плином полу. Єго обризкав якийсь бурсак (таке провірено) сикавкою з плеча, коли він переходив ся по клясї. Директором був вже тодї Ільницкий (1869) „Ось що менї наробили в II клясї“ — жалував ся Омелян! Се мабуть вітріолем обіляно мене?!“ І не диво.

В руськії ґімназиї за Пйонтковського (Поляка) ширило ся потайки кацапство на велику скалю. А душею пропаґанди московської був проф. математики Мерунович, який математику викладав просто по московськи. Єму під пару йшов автор славних „Отголосков“ Іван Гушалевич. Ільницкий, хоч народовець, був за мягкий для сеї тихої пропаґанди, тож не дивота, що професори єго заходились коло підпольного ширеня між молодїжю обєдинительних утопій. Партицький, не маючи нїяких руських підручників для свого предмету, диктував хлопцям граматичні правила руської мови, розуміє ся народної та і черкав всюди паламарщину в задачах. Звідси і пішло, що проти него підющувано молодїж, іменно ставропіґійських бурсаків.

До укладаня шкільних підручників була вправдї іменована радою шкільною комісия під проводом інспектора Евзевія Черкавського. До сеї комісиї належали: др. Шараневич, др. Амвр. Яновський, др. Ом. Огоновський, др. Костек проф. теольоґії, проф. Михайло Полянський, проф. Керекярто (математик) та крилошанин Ступницький. Але ся комісия не підготовила нї одної книжочки. Доперва в 1870 р. доповнила Рада шкільна сю комісию Романчуком (з нїм. ґімназиї суплєнтом), Партицьким та мною, а провід зложила в руки Ільницького.

Ільницький скликав всїх на 1. засїданє та тут виринула передовсїм справа правописна. Я з Партицьким підготовили реферат до дискусиї. Ми не хотїли завести відразу фонетичну правопись, а бажали лише етимольоґічну правопись примінити строго до виговору народного. Показало ся, що крім нас двох нїхто з членів комісиї не журив ся фільольоґією.

Партицький мав перший голос і ставляв внесеня. — По нїм забирали деякі слово та робили свої замітки, але крім Полянського (чоловіка науки та доброго, хоч не фахового фільольоґа) мало хто інтересував ся сею справою, а переважна часть бажала лишити ся при правописи »Слова«. Романчук, як коректор „Слова" зжив ся з сею правописю, а Огоновський Омелян враз з Шараневичем також тягнули в той самий бік. Тож мав Партицький і роботу з ними і досить сьміху. Я знов, маючи свої записки лїтературні з старої лїтератури, боров ся з Партицьким, що додам, тут у єго славу, був знаменитим фільольоґом і лїнґвістом, що перестудиовав краще граматику, нїж фаховий професор унїверситету Огоновський, який — скажу правду — про нашу старинну лїтературу і там уживану правопись не знав майже нїчого. (Він пізнїйше доперва розглянув ся в нашій лїтературі). При помочи Полянського та вкінци і Романчука наші внесеня якось переходили і ми перевели дїло

правописне в користь народної мови, задержавши поневолї дашковане ô і ê та й.

Але лучив ся при тім всїм і комічний епізод, про який годї не згадати. Ось розвелась дискусия над питанєм, чи уживати на латинське *cum*—*съ* а на латинське *ex*—зъ, чи всюда писати лише *зъ* або чи писати *съ* там де єго в виговорі докладно чути, примиром перед *к* (съ корчми). В дискусиї взяв участь і крил. Ступницький і запропонував як раз противно, кажучи: Я би радив писати *съ* там, де є латинське *ex*, бо *съ*—*ес* похоже на *ex*—*ex*; а *зъ* писати там, де *cum*—бо *зъ*—*зъ* значить то саме, що *cum*—*cum*. Дехто засьміяв ся, чуючи таку арґументацию, лише оден Партицький встав, кинув потаткою своєю о стіл та проголосив: „Я мушу заявити, що виступаю з такої комісиї, де запанувала така ученість, яку виявив о. Крилошанин. Я йду ех—ех! „Ільницький втихомирив Партицького, засїданє не перервалось, а успіх був такий, що вже анї Ступницький, анї Костек, анї Яновський не являли ся на дальших засїданях. Уложену комісиєю фонетично-етимольоґічну правопись принято відтак до шкільних підручників. А позаяк сеся правопись була не по нутру кацапам, бо они всякі дашки навчили ся вже пропускати, щоби лише бодай на око зблизити нашу правопись до московської — то кліка Дідицького назвала сю правопись „какоґрафією“. Се сло-

во товкло ся кілька літ по »Слові« та »Рижій« чи »Червоній« Руси Маркова.

Комісию нашу доповнено відтак новими членами (Гладиловичем, Борковським, Целевичем, Дейницьким і другими) і она видала за часів Ільницького (що умів нукати всїх до праці) значне число шкільних, ґімназияльних підручників і читанок для шкіл народних. Я переложив лише ґеоґрафію Берінґера, а відтак вистачав ориґінальну ґеоґрафію. Додам до того, що дуже богато праці мали ми відтак при укладаню научної термінольоґії до математики, фізики, природописї та фільософії. Але при добрій волї і охотї дїло довершило ся на грижу наших кацапиків, бо наша пароля була: Ми народ, хоч забутий, але живий

В 1874 роцї повстала в нас і своя друкарня. Милорадовичка додержала слова. За єї приводом найшли ся гроші у братів Українцїв. Ми з того часу не потребували оглядати ся на Ставропіґію. Та хоч ся нова інституция зразу за дирекциї Сарницького дуже храмала, бо і Корн. Сушкевич не розумів ся зовсїм на тїй справі, та задовжив дуже сю інституцию, то завдяки відтак Громницькому та Гладиловичеви інституция ся враз з Тов. ім. Шевченка розжила ся над сподїване та нинї веде перед в науковім напрямі.

III.

Про житє питомців і духовеньства в часах М. Шашкевича.

———

Між паперами пок. Анатоля Вахнянина задержала ся отся статийка, яку Покійний списав на основі оповіданя свого батька, о. Клима, род. дня 4. II. 1812, † у Львові дня 14. I. 1893 р. в 81. році житя. Оповіданє непевне в лїтах, бо Маркіян Шашкевич скінчив богословіє в липни 1837 року, тому свою промову про обовязки горожан супротив цїсаря міг проголосити в духовній семінариї найпізнїйше в сїм роцї, а не в 1838. Промови подібного змісту приказав митрополит дня 12 вересня 1834 р. проголошувати визначнїйшим питомцям що місяця на те, щоби здержувати польську, конспірацийну пропаґанду, яка між ними почала сильно ширити ся. Неточними є також слова з оповіданя пок. Клима, немов би в р. 1837 і 8 „не видно було в семінариї польського патріотизму“, бо саме в 1837 роцї покарано кількох питомцїв львівської духовної

семінариї, вмішаних в польську революцийну пропаґанду, будьто вилученєм з духовного стану, будьто вязницею, будьто примусовим асентерунком до військової служби. Зі згаданих в оповіданю питомців, товаришів Маркіяна Шашкевича, Скоморовський (на імя Йосиф) був пізнїйше парохом в Березовиці великій біля Тернополя, де умер при кінци 90-тих років минулого віку в глубокій старости. Він остав вірним своїм молодечим ідеалам по конець житя. Другий, Василь Сьокало належав до польських конспіраторів. Заборону читати які небудь книжки в семінариї, видав митр. Михайло Левицький для здержаня питомців від нелєґальної літератури в марті 1837 р. однак вона довела до впрост противних вислїдів. Революцийні вірші, брошури і відозви ширили ся тодї між питомцями на велику скалю. Все те мав я нагоду виказати в моїй праці „Польські конспірації серед руських питомців і духовеньства в Галичинї в роках 1831—46“, до якої відсилаю цікавих читачів!

К. С.

Що розказував мій батько Клим про свої часи, іменно про перші прояви руського духа в літах 1837 до 1838.

„Я був в тих літах на 3. і 4. році богословія у Львові. Руську пропаґанду в духовній семинариї вели тоді крім Маркіяна Шашкевича Скоморовський, що при помочи других своїх товаришів учив руського язика, recte по руськи і по церковному читати та декого і писати. Побіч Скоморовського визначували ся Шухевич і Соневицький В 1838 році мав Шашкевич першу руську проповідь в семинариї. По нїм однакож не зважив ся нїхто на руську проповідь, бо нїхто не мав вправи в руській мові. Шашкевича подивляли всї задля єго учености, будьто висшої.

Ректорат конверсував з питомцями виключно в польській мові. Так само і питомцї між собою говорили лише по польськи. По селах, в Юрі, в церкві волоській проповідувано по польськи. Патриотизму польського не видко було в семинариї, але всї говорили по польськи, бо нїхто з шкіл не приніс зваия руського язика. Наш спірітуальний (старенький вже чоловік) держав ексгорти також по польськи. Скобельський, дяка син, умів по

руськи і учив церковного співу (тропарів та кондаків) до іспиту. Я сьвятив ся в 1838 роції.

Маркіян Шашкевич був висший ростом від мене *) — казав батько — не мізерний і не грубий, ясноволосий, любий з лиця, симпатичний, люблений всїми. Сиві єго очи робили любе вражінє.

Руського язика о стілько лише учили ся питомцї, о скілько треба було сьвященикови знати сей язик в пізнїйшім званю, сходячись з руським селянином.

Темою проповіди Маркіяна Шашкевича були — пригадую собі — добродїйства, яких дізнали Русини від династиї Габсбурґів. Дух льояльности віяв з сеї проповіди.

Дневників не мали ми нїяких в семінариї. Всякі дневники були заборонені. Також і читанє книжок було зборонене. Мимо сего деякі питомцї, як Сьокало, стали трохи смакувати в нїмецькім рационалїзмі, чи в фільософії — як тодї казано — фільософії протестантській. Так, приміром фільософовано, що позаяк десь там грім вдарив в церков, і то в sanctissimum, то в sanctissimum не може пробувати Христос і т. д. Таке протестантське фільософованє укривали питомцї між собою дуже.

---

*) Мій батько був лише низько-середного росту, хоч не низького або малого.

Виклади на університеті відбували ся в латинській мові. Скрипти писано і се забирало богато часу.

Церковного або „славянського“ язика не учено офіцияльно. Про граматику сего язика нїхто не знав, не знав навіть, чи істнує яка граматика для сего язика. Хто де міг, учив ся читати церковні книги — про письмо руське не дбав, бо єго не потребував в практичнім житю. Писати проте по руськи майже нїхто не учив ся.

За моїх часів співали вже питомцї з нот. Сїнкевич з Любіня дірiґовав. В карти не грали, хиба лише „дурака“, але зате по майстерськи. Других ігор не знано. Довгів не роблено. Так званий „Stiefelgeld“ виставав — враз з Rasier- і Reisegeld-ом. Так звані Eisenbahn-и (теперішна вже назва) були вже в моді. Не знаю, як їх тодї називано. По-найбільше присилано з домів бриндзю. Тодї збігались всї на спільний пир. В мясницї аранжовано в семінариї „балї“, на котрих гуляно „гуцулські танцї“ і чардаша (імен-но венґерські студенти). Пісень співано мало. Ґітаристи і скріпачі були, але singelton-и. Они грали звичайно танцї та марші, штук не грали.

Сьвященики по селах бавились, співали нїмецькі, польські та руські пісні. От приміром, припиваючи, чергою співали: Es kam ein Fuhr-

mannswagen (чарка) mit einer schweren Last und als er nicht konnte weiter fahren, da spannt' er seinen Schimmel an und schrie vihi vihi vihi vihi (держачий чарку пив за той час)... jetzt kann er weiter fahren: подавав другому чарку, або співано: Wypił, wypił' nic nie zostawił, bodaj go Bóg błogosławił, або: Do ciebie, sąsiedzie, ja na śmiało piję, zdrowie gospodarza, niech nam sto lat żyje! Мій отець Яков — казав батько — любив співати пісню: „Занутив ся котик на чужоє сало, ходив він до него, поки єго стало; аж чоловік уважає, що тут сала убуває, як сала не много, чатує на нього". Співано і пісню: „Ти дївчино ізПодоля, в твоїх руках моя доля".

Розмова в домах сьвященичих була звичайно польська, але в Цївкові (у нас, у о. Якова) говорено лише по руськи, так, що дїти прийшовши до школи, не уміли нї слова польського. В родинї Ванковичів говорено також по руськи, родина Брилинських говорила по польськи, Ходаневичі (в Лежахові) antiquae educationis лише по руськи. Ті antiquae educationis сьвященики не побирали конґруи, а жили лише з ґрунту та з треб церковних Antiqua educatio значила те, що они не учились на унїверситетї теольоґії, а лише приватно. Лазуркевич з Теплиць співав звичайно: Kochałem niegdyś Basię, bo mi się podobało; nie chciała patrzeć na się (mię?), mnie się też

odechciało. Як трохи глибше глянули в чарку (в Цївкові), то співано при ґітарі польські пісні, ось: Kobietki są dla nas rajem, bo z nimi dobra sprawa, kochają nas nawzajem,..... Жінки на празниках полягали вже спати, а мужчини за чарками тихенько нераз ще інтонували польські піснї, яких при жінках не яло ся співати. Празники відбували ся сторонами дуже весело, сторонами зїздились лише самі сьвященики без жінок. Доньок не брано на празники. У Качковського, Мироновича, Антона Брилинського ішло дуже весело, хоч застава була проста, без тїсточок та тортів Качка, свинина, вишняк, мід, припалена горівка — такі страви подавано. Пиво було, але дуже лихе, вино спроваджував дехто, але прочі напитки вироблювано дома.

Молодїж не зїздилась на танцї. Взагалї на празниках і не танцьовано. Часом лише дехто з сьвящеників під вечер підгорнув капоту трохи до гори (підняв будьто поли) і пішов без музики solo козачка, дріботїв, ходив на пальцях, спинав ся, присїдав, падав на руки. Вітошинський Антін був майстер в такім козачку. Часом під вечер приїхали попадї з сусїдства, та побалакали з господинею, До їди треба було їх дуже припрошувати. Урядники не заїздили до сьвящеників. Се були звичайно Нїмцї, та жили лише по більших містах. Гостем у сьвященика був хиба лїсничий та економ з двора.

Сьвященики одягались в білє домашне. Замість обойчика обвивалась довкола шиї чорна, часом і шовкова хустина, шаравари ішли в чоботи, поясок, камізолька довга на зиму, а поверх всего ішла капота суконна — не реверенда — з потребами, довга пониззше колїн аж до кістки. В лїтї — полотнянка і соломяний капелюх, на зиму шапка на уха (з клянами) з якогось футра. — Бричка була свого фасону самородна, домашного виробу, упряг і шлиї — узда — нашийники та віжки домашного виробу, плетені. Про шори нїхто не знав. В конях любовано ся. Їймосцї ходили в чіпочках, перкалевих сукнях (шовкова материнська була лише на сьвято велике), плитких черевичках, а в будний день в легкій хустинцї на голові. Делїї з лисами служили лише на параду.

Обстанова в хатї була поєдинча. На попівстві були звичайно дві комнати: сьвітлиця і алькир; часом ще третя — відтак денеде окрема комора — сїни і пекарня. Поміст в комнатах з дощок, шпарований, віконця малі, о 4-ох або 6-ох шибках. Довкола сьвітлицї горою ішла полиця (мисник) а на покутю висїли икони сьвятих з лямпадкою, з всяким сьвяченим зїлєм, біждеревком, лозою та часом з деякими талїсманами родинними. Під вікном стояла деревляна, біла, або на зелено мальована канапка з драбинкою, а побіч неї

крісла деревляні з високим опиралом деревляним, з серцем в середині. Вибиваних меблів не знано. Стіл простий, білий або мальований — місцями лише липовий, білий з грушковими (темними) взорами, вкладаними. За, навіси при вікнах перкалеві, на шнурочку щоби спинити цікаве око. На миснику стояла глиняна посуда з Потилича, ніби то білена до якогось часу, доки не стерлась) та зелене шкло і того мало — ложка цинова, у богатих лише срібна, вилита з цванциґерів перехожими циганами; ніж в деревлянім черепку та денеде вилка зелізна. Гості, бувало, їли з одної миски, починали густою стравою, печеним, чи варениками, а кінчили юшкою. По мясо до міста ніхто не посилав, свій мід заступав, цукор, бакалій ніхто не знав крім перцю хиба — заграниця не жила ні з селянина, ні з попа, ні з урядників двірських, ні з міщанина маломіського, ні з малого дідича. Ясеневі і липові меблї були тут і там — були і з чорного дуба (мокляків), як материял був свій та під рукою. Ба і про парасолї нікому ще тоді н снилось.

Зміст.

Заповіджені на стр. 6 поясненя з часописних статий і з листів Покійного відкладаємо на иньше місце. *К. С.*

